

De middenklasse en onderwijs: autonomie en onzekerheid!

Een kwalitatief onderzoek naar onzekerheid bij ouders uit de middenklasse
bij afstroom van kinderen in de bovenbouw havo en vwo

Master scriptie
Paul Steenbergen - 376963
Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid
Opleiding Sociologie
Erasmus Universiteit
Scriptiebegeleider: Prof. Dr. J. Burgers
Tweede lezer: Dr. Th. Veld
Januari 2016

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
1. Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Inleiding	5
1.3 Probleemstelling	7
2. Theoretische verkenning en opzet onderzoek	8
2.1 Wat is de middenklasse?	8
2.2 Wat is onzekerheid?	10
2.3 Onderwijs, middenklasse en mobiliteit	11
2.4 Afstroom binnen het voortgezet onderwijs	13
2.5 Conclusies theoretisch kader	15
2.6 Probleemstelling	16
2.7 Maatschappelijke relevantie	16
2.8 Wetenschappelijke relevantie	16
3. Methode en opzet onderzoek	18
3.1 Inleiding	18
3.2 Kwalitatief onderzoek	18
3.3 Probleemstelling en onderzoeksvragen	19
3.4 Onderzoekseenheden	20
3.5 Respondenten	21
3.6 Onderzoekperiode	22
4. Onderzoeksresultaten	23
4.1. Inleiding	23
4.2 Betekenis afstroom	24
4.2.1 <i>Vertwijfeld ouderschap</i>	25
4.2.2 <i>Gedwongen 'mindere' positie en inkomen</i>	26
4.2.3 <i>Voorrang van welbevinden</i>	27
4.2.4 <i>Meer kansen met afstroom naar mavo</i>	29
4.2.5 <i>Kritiek op schoolsysteem</i>	30
4.3 De schoolkeuze	31

4.4	Betekenis van het hoger middelbaar onderwijs	33
	4.4.1 <i>Economisch perspectief</i>	33
	4.4.2 <i>Persoonlijke ontwikkeling</i>	35
4.5	Mate en betekenis van onzekerheid	36
	4.5.1 <i>Geen verschil met vroeger</i>	37
	4.5.2 <i>Meer onzekerheid dan vroeger</i>	37
	4.5.3 <i>Meer kansen dan vroeger</i>	39
	4.5.4 <i>Mate van onzekerheid</i>	40
4.6	Handelingsstrategieën bij afstroom	40
	4.6.1 <i>Volgend</i>	41
	4.6.2 <i>Kritisch</i>	42
	4.6.3 <i>Leidend</i>	43
	4.6.4 <i>Opstandig</i>	44
4.7	Typologie ouders	45
4.8	Samenvatting	47
5.	Conclusies, discussie en aanbevelingen	50
5.1	Beantwoording van de deelvragen	50
	5.1.1 <i>Betekenis hoger onderwijs</i>	50
	5.1.2 <i>Betekenis afstroom</i>	51
	5.1.3 <i>Vershil tussen de middenklasse en lagere klasse</i>	53
5.2	Beantwoording probleemstelling	55
5.3	Discussie en aanbevelingen	58
	Literatuurlijst	60
Bijlagen:		
Bijlage 1:	Datamatrix ouders met kinderen afgestroomd in bovenbouw havo en vwo	63
Bijlage 2:	Vragenlijst ouders	64
Bijlage 3:	Vragenlijst schoolcontactpersonen	67
Bijlage 4:	Vragenlijst informant inspectie onderwijs	69
Bijlage 5:	Lijst respondenten ouders	72

Voorwoord

De mededeling aan mijn ouders, in oktober 1970, dat ik was overgestapt van de tweede klas atheneum naar de tweede klas havo zijn met een paar zinnen besproken in de trant van ‘wat jammer’ en ‘je zal er wel goed over hebben nagedacht’. Dat was dat! Mijn belangstelling in schoolloopbanen van jongeren en de invloed van omgeving is een belangrijke rode draad in mijn werkzame leven. De schoolloopbaan van iemand wordt niet alleen bepaald door intelligentie. Daar was iedereen, dacht ik, het lang over eens. Toch lijkt deze discussie te kantelen naar het idee dat een ieder op de plek komt op basis van zijn prestaties. Een mooi onderwerp waar ik meer over wilde weten. De onzekere middenklasse in combinatie met onderwijs, tegen de achtergrond van een sterk veranderende en polariserende samenleving, hebben mij tot dit onderwerp gedreven.

De mogelijkheid om door middel van kwalitatief onderzoek dit onderwerp meer in beeld te krijgen heb ik daarom met beide handen aangegrepen. Hoewel het oorspronkelijke idee om met een groepje studenten dit onderwerp, de onzekere middenklasse, te onderzoeken niet uit de verf is gekomen is de reis alleen al meer dan de moeite waard was.

De gesprekken met de ouders waren bijzonder, vanwege hun interesse en belangstelling voor het onderwerp, maar vooral door hun openhartigheid. Ik wil hun hiervoor hartelijk danken. Ook de scholen en de schoolcontactpersonen wil ik danken omdat zij naast hun drukke werkzaamheden ruimte hebben gemaakt voor interviews en het aanleveren van respondenten. Prof. Dr. Jack Burgers wil ik in het bijzonder danken voor zijn inspirerende begeleiding met feedback en bijzondere verhalen en dit alles in een prettige sfeer. Ook de tweede lezer Dr. T. Veld wil ik danken voor zijn feedback. Een aantal engelen zijn mij op verschillende manieren tot belangrijke hulp geweest om deze scriptie tot een goed eind te brengen die ik hier met naam wil noemen: Annemarie Rodenburg, Fatiha Ataché en Esther Bakx.

Het volgen en afronden van een master, naast een baan, vraagt support vanuit thuis. Ik dank hiervoor mijn lieve man, Pieter, die mij altijd stimuleerde en ondersteunde. De lezer wens ik veel leesplezier.

Abstract

De onzekere middenklasse is een veelbesproken en -onderzocht onderwerp. Onderzoeken zijn vaak kwantitatief van aard en gaan veelal over werkgelegenheid en arbeidsmarktontwikkelingen. Dit onderzoek bespreekt of er sprake is van toenemende onzekerheid bij ouders uit de middenklasse bij afstroom van kinderen in het hoger middelbaar onderwijs en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs bij een meritocratisch onderwijssysteem. Door dit moment van neerwaartse mobiliteit te onderzoeken ontstaat een beeld over betekenissen en mate van onzekerheid bij ouders tijdens de opvoeding en de schoolloopbaan van hun kinderen. Ook zijn betekenissen van het hoger onderwijs en betekenis van de afstroom zelf en de verschillende handelingsstrategieën van ouders uit de middenklasse onderzocht.

De resultaten van analyse van de interviews worden vergeleken met verschillende sociologische theorieën zoals de reproductietheorie, individualiseringstheorie en de meritocratische benadering. De reproductietheorie lijkt veld te verliezen op de meritocratische benadering echter in het domein van het onderwijs is deze strijd nog niet gestreden. Het onderzoek levert een typologie van ouders en onderwijs op met de *afhankelijke ouder*, de *onzekere ouder* en de *autonome ouder*.

De belangrijkste conclusie die uit het onderzoek naar voren komt is dat ouders uit de middenklasse steeds meer risicomanagement uitvoeren om hun kinderen met grote voorzichtigheid van een goede schoolloopbaan te verzekeren en dat dit risicomanagement de toenemende onzekerheid over de dreigende neerwaartse sociale mobiliteit moet voorkomen.

Keywords: middenklasse; sociaal, cultureel en economisch kapitaal; sociale mobiliteit; onzekerheid; afstroom; betekenissen; handelingsstrategieën.

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Op 14 januari 2014 werd in de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen in Amsterdam een minisymposium gehouden genaamd ‘Werken zonder zekerheid’. Tijdens dat symposium werd gesproken over de impact van het feit dat het aantal vaste banen in West-Europa afneemt en het aantal tijdelijke contracten toe neemt. Volgens Dirk-Jan van Baar van krant de Dagelijkse Standaard, een van de aanwezigen, zijn het vooral de keurige middenklasse burgers die niets liever willen dan huisje-boompje-beestje. En daar hoort volgens Dirk-Jan van Baar een vaste baan bij. Binnen de wetenschap, maar ook in de politiek en in de pers is veel aandacht voor de onzekere middenklasse. Volgens de pers wordt de middenklasse bedreigd (Trouw, 2-4-2014) of er is sprake van erosie bij de middenklasse (Groene Amsterdammer, 25-4-2012), kan de middenklasse ook muitend zijn (Financieel Dagblad, 22-2-2014) en volgens de bekende trendwatcher Bakas is de middenklasse ‘de grote verliezer in deze nog jonge nieuwe eeuw’ (Marxisme voor de middenklasse, e-book).

De Beer (2007) stelt dat ‘als de middenklasse haar vertrouwen in de verzorgingsstaat verliest het er slecht uit ziet. De middenklasse heeft immers de electorale macht om de verzorgingsstaat te maken, maar ook te breken’ (p. 26). Minister Ascher van sociale zaken ziet in zijn Willem Drees lezing (2015) een afkalvende en onzekere middenklasse met Jan Modaal die de waarde van zijn huis, zijn kansen op de arbeidsmarkt en zijn koopkracht ziet verminderen.

Het doel van dit onderzoek is inzicht te verkrijgen in de onzekerheid bij de middenklasse in het domein van het onderwijs, omdat resultaten in het onderwijs in steeds grotere mate de positie van mensen op de arbeidsmarkt en in de samenleving bepalen (Werfhorst, Elffers & Karsten, 2015).

1.2 Inleiding

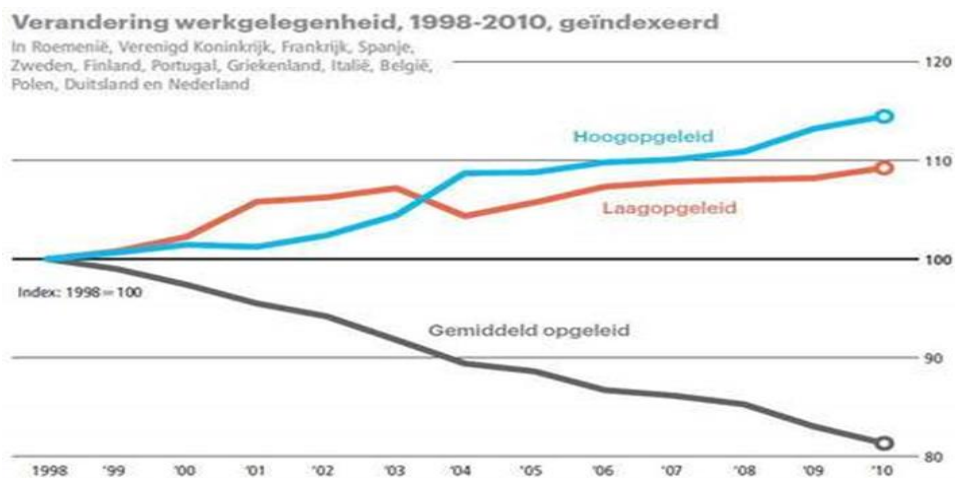
Veranderingen in de economische structuur, met name het proces van de de-industrialisering, veroorzaken onzekerheid. Nieuwe technologieën veroorzaken snelle veranderingen in de economie die bedreigend kunnen zijn voor bedrijven en bedrijfstakken, zoals in de vliegtuig- en foto-industrie. In een postindustriële samenleving is een daling van de industriële werkgelegenheid te zien ten gunste van de dienstensector. Tegelijkertijd is er een

ontwikkeling van toenemende inkomensongelijkheid en vooral ongelijke polariserende vermogensverdeling (Piketty, 2014), toenemende rationalisering van arbeid en een groei van kleine ondernemingen en eenmanszaken (zzp'ers). In de afgelopen tien jaar zijn de vaste banen met vier procent afgenomen en is het aantal flexibele banen en zzp'ers met vijftig procent toegenomen (CBS, 2015).

Er zijn auteurs (De Beer, Elchardus) die stellen dat wat betreft baan zekerheid er geen aanwijzingen zijn dat de middenklasse met meer onzekerheid wordt geconfronteerd. Uit onderzoek blijkt volgens De Beer (2008) dat de omvang niet afneemt (1985: 38,6 % en in 2006: 38,3 %) en dat de lagere beroepen (elementaire en lager) met tien procent zijn afgenomen en de hogere beroepen (HBO en universitair) met tien procent toegenomen. Wel waarschuwt De Beer dat de beloningsvoorsprong van middelbaar opgeleiden ten opzichte van lager opgeleiden is geslonken. Elchardus (2008) onderschrijft de positie van De Beer en verklaart de onzekerheid of ontevredenheid door een onderscheid te maken tussen persoonlijk geluk en maatschappelijk onbehagen. Mensen zijn op zich gelukkig maar zij maken zich zorgen over maatschappelijke ontwikkelingen, wat versterkt wordt door media en politiek. Daarnaast stelt Elchardus (2008) dat risico's rationalisaties zijn van angsten.

Het CPB (2012, 2015) beweert dat het aantal banen in de middenklasse juist afneemt. In een vergelijkend onderzoek onder dertien landen van de Europese Unie wordt aangetoond dat in deze landen respectievelijk een lichte en een forse stijging te zien is van de laagbetaalde en hoogbetaalde sectoren en een sterke daling van de gemiddeld betaalde sector (zie figuur 1). Deze daling wordt vooral veroorzaakt door de automatisering waardoor banen met meer routinematige handelingen onder druk komen te staan. De analyse van De Beer is uit 2008

Figuur 1

Bron: CPB (2012)

dus van voor de financiële en economische crisis, terwijl het CPB analyseert dat de crisis vanaf 2008 opvallenderwijs - in tegenstelling tot andere crises - veel banen heeft gekost in het middensegment en voor een toename van banen heeft gezorgd in het hogere segment.

Bij het sociale mobiliteitsvraagstuk zijn veranderingen opgetreden ten opzichte van de laatste decennia. Het is niet meer vanzelfsprekend dat kinderen een hoger opleidingsniveau realiseren dan hun ouders omdat er een afname is van de mogelijkheden tot sociale stijging van kinderen ten opzichte van hun ouders. Zo zouden volgens recent onderzoek jongere geboortecohorten een hoger deel neerwaartse mobiliteit laten zien dan oudere cohorten (Thijssen & Wolbers, 2014). Uit eerder onderzoek blijkt dat twintig procent van de mannen tussen de vijfentwintig en veertig jaar een lagere opleiding hebben dan hun ouders, terwijl dat in de naoorlogse periode tien procent is. Deze neerwaartse sociale mobiliteit, vooralsnog alleen te zien bij mannen, wordt mede veroorzaakt door het feit dat het niveau van de beroepsstructuur zich niet even snel ontwikkelt als het opleidingspeil en mede hierdoor dalen steeds meer kinderen uit de hogere sociale klasse (RMO, 2011).

Om sociale daling tegen te gaan en toch een goede plek op de scholings- en arbeidsmarkt te veroveren, investeren ouders zes keer zo veel geld in het zogenaamde schaduwonderwijs (bijlessen, cito-, huiswerk- en examentrainingen) tot wel honderdnegenenveertig miljoen euro in 2011, waarvan negenenneventig miljoen door ouders, veelal uit de middenklasse, met kinderen in het middelbaar onderwijs. Voor het middelbaar onderwijs is dit cijfer in zes jaar tijd, tussen 2005 en 2011, zelfs verdubbeld (CBS, 2012).

1.3 Probleemstelling

De centrale probleemstelling van deze scriptie is: *Is er sprake van toenemende onzekerheid bij de middenklasse?* In deze scriptie wordt door middel van kwalitatief onderzoek onderzocht of en in hoeverre hoogopgeleide ouders toenemende onzekerheid ervaren wanneer hun kinderen afstromen binnen een meritocratisch onderwijssysteem. Allereerst wordt in het volgende hoofdstuk een theoretische verkenning gedaan ten aanzien van de begrippen onzekerheid en middenklasse en verschillende visies op mobiliteit.

Hoofdstuk 2 Theoretische verkenning

In deze theoretische verkenning worden een aantal begrippen verder toegelicht. Allereerst wordt stilgestaan bij het begrippen middenklasse en onzekerheid. Vervolgens wordt de relatie tussen middenklasse en onzekerheid enerzijds en anderzijds onderwijs en afstroom als bijzonder moment in de schoolloopbaan van leerlingen verder toegelicht en verdiept. Tot slot wordt de maatschappelijke relevantie van het onderwerp beschreven.

2.1 Wat is de middenklasse?

Bij de definitie van klasse wordt door de meeste wetenschappers uitgegaan van groepen mensen die een overeenkomstige economische positie innemen in het economische systeem van productie, distributie en consumptie van goederen en diensten in een (industriële) samenleving (Rothman, 1995). Het begrip middenklasse is veelkleurig en ook historisch bepaald. Marx (1867) stelt in de negentiende eeuw dat, vanwege de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid, de middenklasse als politieke motor niet bestaat. Wel erkende hij de boerenstand en de kleine middenstand (Marx, 1867, 709). In het Weberiaanse sociaal-economische gedachtegoed bestaat de middenklasse, met het gezin als fundamentele sociale eenheid, als groep die zich onderscheidt door een ethische orde die zelfredzaamheid, inspanning en verantwoordelijkheid benadrukt. Volgens Weber bestaat de middenklasse uit een brede groep mensen die sociaaleconomisch tussen de arbeidersklasse en de hogere klasse vallen. Weber zag drie soorten stratificaties in de samenleving waartussen overlapping en onderlinge wedijver bestond: klasse, status en macht (De Jong, 2011, 176). In de industriële samenleving van de negentiende en begin twintigste eeuw ligt de nadruk op het onderscheid tussen hand- en hoofdarbeid en behoorden deze categorieën bij respectievelijk de lagere klasse en middenklasse.

In de tweede helft van de twintigste eeuw komt de postindustriële samenleving op en ligt het onderscheid tussen lagere en middenklasse meer bij laag- en hoogopgeleid en bij de autonomie van de beroepsuitoefening (Steijn, Snel, & Van der Laan, 2000). De Beer (2008) gebruikt bij de definitie van de middenklasse twee categorieën, namelijk middelbare beroepen en middeninkomensgroepen. Bij middelbare beroepen gaat hij uit van de opleiding op havo-, vwo- of mbo-niveau. Bij anderen begint de middenklasse bij middelbaar beroepsonderwijs tot en met universiteit (Bochhove, Engbersen & Rusinovic, 2009). Bij de categorie inkomen gaat De Beer uit van de middelste vijftig procent van de inkomensverdeling, oftewel het tweede en

derde kwartiel. De overheid en het CPB gaan uit van een bruto gezinsinkomen vanaf één (€ 30.000) tot tweemaal modaal (Veldboer, Engbersen, Duyvendak & Uytterlinden, 2008). Dat deze inkomensgrens ook een politiek karakter heeft blijkt uit het feit dat bij de PvdA de grens van middeninkomen ophoudt bij 1,75 keer modaal en voor de VVD bij 2,5 keer modaal. Esping-Andersen heeft een in de wetenschap veel gebruikte klassenindeling ontworpen waarbij de overgang naar de postindustriële samenleving goed is weergegeven (zie: tabel 1) door de rol en toename van professionals een duidelijke plek te geven. Bourdieu is kritisch over het marxistische klasse begrip en maakt het uitgebreider en verfijnder. Naast beroep en opleiding besteedt hij aandacht aan sekse, leeftijd, economische en technologische omstandigheden, woonplaats en etniciteit. Een klasse is bij Bourdieu een verzameling mensen met gelijke posities, belangen en onder gelijke condities levend met veelal dezelfde standpunten (De Jong, 2011, 350).

Tabel 1: Klassenindeling volgens Esping-Andersen

Klasse	voorbeelden
Fordistische hiërarchie	
1. Managers, ondernemers, eigenaren	
2. Kantoorpersoneel	administratief personeel: secretaresse, boekhouder, belastingconsulent
3. Verkopers	verkopers, caissières, inkopers
4. Geschoolde handarbeid	metselaars, drukkers, loodgieters, elektromonteurs
5. Half- en ongeschoolde handarbeid	reinigingsdienstarbeider, betonwerker, plaatwerkers
Postfordistische hiërarchie	
6. Professionals en wetenschappers	artsen, organisatieadviseurs, psychologen
7. Semi-professionals en technici	onderwijzers, verpleegsters, technisch ontwerpers
8. Geschoold dienstverlenend personeel	koks, kappers, politieagenten
9. Half- en ongeschoold dienstverlenend personeel	schoonmakers, conciërges, serveersters, horecapersoneel

Bron: B. Steijn, E. Snel & L. van der Laan (2000)

Tot slot is het nog goed om bij de diversiteit aan beschrijvingen van de middenklasse de door Richard Florida (2002) genoemde creatieve klasse toe te voegen. Florida beschrijft een nieuwe opkomende veelal hooggekwalificeerde beroepsbevolking die innovatieve arbeid verricht zoals ontwerpers, ict'ers, wetenschappers, kunstenaars en mensen uit de creatieve zakelijke dienstverlening.

In deze scriptie wordt uitgegaan van het feit dat de middenklasse een heterogene groep is die op velerlei wijzen te differentiëren is aan de hand van een mix van indicatoren zoals inkomen, opleiding, beroep, positie en zelfstandigheid in beroepsuitoefening. Zij staat tussen de elite met grote maatschappelijke macht en vermogen (Piketty, 2014) en de lagere klasse die wordt gekenmerkt door een lage opleiding (onder MBO), laag inkomen en half- en

ongeschoolde arbeid en beperkte macht. Het aantal banen in de Europese onderklasse dat niet door robots of computers is te vervangen, zoals schoonmaker of vuilnisman neemt toe. In het beter betaalde segment zijn beroepen zoals artsen, advocaten of politici nog niet vervangbaar.

Daarnaast wordt in deze scriptie er van uitgegaan dat er verschillen bestaan in onzekerheid tussen beroepsgroepen binnen de middenklasse: zij wordt bedreigd door een toenemende automatisering en flexibilisering van de arbeidsmarkt, door economische stagnatie en de toenemende ongelijkheid tussen de klassen.

2.2 Wat is onzekerheid?

Er is grote welvaart in grote delen van de westerse wereld, ruim zeventig jaar is er geen oorlogservaring in de rijke westerse landen geweest en toch is er de afgelopen decennia sprake van toenemende onzekerheid. Daar waar in de industriële samenleving de mens zich kon verzekeren tegen ongelukken en overtuigd was van vooruitgang in opleiding, techniek, inkomen en dat voor alle problemen oplossingen gevonden zullen worden, ontstaat een onverzekerde samenleving en staat de consensus over die voortuitgang onder druk (Beck, 1997). Ook in de directere levenssfeer zoals met werk, inkomen, de toekomst van een afgeronde opleiding, het hebben van een huis en niet te vergeten in de relationele sfeer, worden zekerheden minder. Onzekerheid lijkt steeds meer een geïntegreerd onderdeel van de risicosamenleving te zijn (Geldof, 2011).

Volgens Geldof (2011) kan een cultuur van angst ontstaan die onzekerheid versterkt en moet onderzocht worden welke angst reëel is en welke buiten proportie. Bauman (2011) beschrijft twee uiteenlopende elementen bij onzekerheid, namelijk het grenzeloze vrijheidsgevoel met al haar kansen en uitdagingen en de onrust en belasting voor de mens om iedere keer weer keuzes te moeten maken. Bauman (2011) plaatst de toenemende onzekerheid in een bredere maatschappelijke context waarin hij vijf ontwikkelingen benoemt:

- de overgang van een solide moderniteit naar een vloeibare moderniteit, waarin de vaste sociale structuren en vormen steeds meer verdwijnen;
- de groeiende scheiding tussen macht en politiek, zoals erosie van nationale staten;
- de druk op de sociale zekerheid;
- het verdwijnen van het langetermijndenken;
- het groter wordende beroep op de eigen verantwoordelijkheid.

Het gevolg van deze ontwikkelingen voor het menselijk denken en handelen zijn kortetermijndenken of teruggeworpen worden op zichzelf. Het beroep van de overheid op

meer flexibiliteit bij de burger lijkt dan de haarlemmerolie voor een samenleving zonder horizon (Bauman, 2011).

Daar waar Baumann (2011) de onzekerheid voor iedereen als een ontologisch deel van het leven ziet en deze plaatst binnen het kader van een risicosamenleving zoekt Ball (2003) naar de sociale differentiatie van onzekerheid en de verschillende handelingsstrategieën om met risico's om te gaan. Onzekerheid speelt zich af bij de middenklasse rondom onderwijs en de vele keuzemomenten voor hun kinderen die in dit traject plaatsvinden. Ball (2003) analyseert de paradox waarin de middenklasse zich bevindt bij het maken van de onderwijskeuze. Enerzijds wil de middenklasse haar positie behouden en ziet zij het generationele verval dat vooral veroorzaakt wordt door de toename van de meritocratie, waarin de individuele prestatie steeds meer leidend is in plaats van afkomst. Anderzijds lijkt een tendens te ontstaan waarin de samenleving polariseert in een lagere en hogere klasse, waarbij de middenklasse onder druk staat. Ball (2003) analyseert de dilemma's en strategieën van de middenklasse om hiermee om te gaan en geeft zo een eigen invulling aan de risicosamenleving.

In deze scriptie wordt het concept onzekerheid onderzocht als gevolg van niet of gedeeltelijk niet behaalde onderwijsambities voor kinderen van ouders uit de middenklasse en wat deze onzekerheid betekent voor de ouders en in welke mate onzekerheid aanwezig is. Het concept onzekerheid dat in deze scriptie gehanteerd wordt betreft onzekere uitkomsten in het huidige meritocratische onderwijssysteem.

2.3 Onderwijs, middenklasse en mobiliteit

In deze scriptie wordt de onzekerheid bij ouders uit de middenklasse onderzocht indien zich afstroom voordoet bij een kind in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Afstromers zijn leerlingen die naar een lagere vorm van onderwijs doorstromen. We vragen ons hierbij af welke betekenis ouders uit de middenklasse hieraan geven en welke handelingsstrategieën zij hierbij volgen. We nemen in deze paragraaf een aantal sociologische theorieën door die ten aanzien van de mobiliteit in de samenleving verschillende posities innemen.

Ball (2003) gaat er vanuit, evenals Bourdieu (De Jong, 2011), dat de middenklasse zich wil onderscheiden en dat de onderwijsloopbaan van hun kinderen hierbij van groot belang is. Waar vroeger sprake was van collectieve reproductie van de middenklasse beschrijft Ball (2003) de hedendaagse individuele strategieën van de middenklasse om sociale reproductie te realiseren als een weg 'beladen met moeilijkheden en omringd met bezorgdheid en angst om te vallen' (Ball, 2003, p. 149). Deze behoefte om zich als klasse te onderscheiden

en de angst dat dit niet lukt ziet Ball vooral rondom het thema van de schoolkeuze van de ouders en de angst voor een ‘verkeerde plek’. Hierbij is het wel belangrijk om op te merken dat het onderzoek van Ball (2003) in Groot-Brittannië plaatsvindt. Een belangrijk kenmerk van het onderwijssysteem aldaar is dat er, in tegenstelling tot de Nederlandse situatie, een onderscheid is tussen private scholen en scholen van de overheid. Ondanks het feit dat de kinderen uit de middenklasse het onderwijs met veel voordelen (cultureel, sociaal en economisch kapitaal) binnentreden, zijn er geen garanties dat dit pad van reproductie van sociale klasse zonder strubbelingen of tegenslagen afgelegd kan worden. Volgens Ball (2003) wordt hierbij, naast gebruik van het culturele kapitaal, ook ‘psychologische druk’ en ‘vorming’ gebruikt ten opzichte van de kinderen (Ball, 2003, 149). Daarnaast is bij voorbeeld de keuze voor een school een jarenlang traject van afwegingen en uiteindelijk een onzekere keuze. Er wordt door de ouders veel informatie bij de schoolkeuze verzameld en dit lijkt soms eerder te gebeuren om angst te onderdrukken dan om het gevoel van veiligheid en controle te versterken (Ball, 2003, 151).

Volgens Bourdieu is het cultureel kapitaal van de middenklasse in grote mate bepalend voor de onderwijs carrière van hun kinderen. De ontwikkelde habitus (mentale structuur) is meer gericht op cognitieve ontwikkeling, taalontwikkeling en sociale vaardigheden (De Jong, 2011, 346). Elchardus en Siongers (2002) hebben een onderzoek in Vlaanderen onder bijna zeventuizend jongeren en hun ouders gedaan, waarbij de toestroom naar algemeen vormend secundair onderwijs (ASO) en technisch secundair onderwijs (TSO) is onderzocht. Zij concluderen dat ‘het onderwijsniveau van de ouders een heel grote invloed heeft op de onderwijsvorm waarin de kinderen in het vierde en het zesde jaar secundair onderwijs studeren. De kinderen van hoogopgeleide ouders hebben een veel grotere kans om hun secundaire studies in het algemeen vormend onderwijs te voltooien en een veel kleinere kans om in het beroepsonderwijs te eindigen’ (Elchardus & Siongers, 2002, 259).

Bij de studiekeuze spelen een rol in volgorde van belangrijkheid: de bekwaamheid van de leerling, het educatief milieu van het gezin en daarna de kwaliteit van de school (Oomen, 2010). Volgens Oomen (2010) is de invloed van de sociaaleconomische positie van ouders en het gezin in de basisschoolperiode sterk maar wordt deze tijdens de verdere onderwijsloopbaan van kinderen steeds zwakker. Een belangrijke beschermende factor zijn de ‘ouderlijke aspiraties’, waarbij moet worden opgemerkt dat deze factor ook van groot belang is voor jongeren uit de lagere klasse (Oomen, 2010).

Een andere theorie ten aanzien van mobiliteit en de rol van onderwijs is de meritocratische benadering of emancipatie theorie. Bij deze benadering wordt uitgegaan van

het feit dat de samenleving opener is geworden en de maatschappelijke positie steeds meer bepaald wordt door verdienste (merite) en cognitieve vaardigheden in plaats van het sociaal milieu. Het onderwijs heeft daarbij de rol van het bevorderen van de individuele mobiliteit door middel van objectieve selectiecriteria. Citoscores en andere testcores bepalen de schoolresultaten vanuit een neutraal kader. De leerlingen komen op basis van hun prestaties (merites) op de juiste plaats; er vindt een meritocratisering van het onderwijs plaats (Bros, 2001). Deze benadering voorspelt dat vanwege de investeringen in het onderwijs, de betaalbaarheid ervan en de verlenging van de leerplicht de verschillen in keuze voor soorten onderwijs tussen de lagere en hogere sociale milieus steeds kleiner zullen worden (Kloosterman & De Graaf, 2009). Dit betekent ook dat het minder vanzelfsprekend wordt dat kinderen uit de middenklasse met minder cognitieve kwaliteiten zich zullen kunnen handhaven in het onderwijs en hun neerwaartse mobiliteit kunnen voorkomen (Thijssen & Wolbers, 2014).

Recent onderzoek waarin verschillende onderwijssystemen in Europa met elkaar worden vergeleken, concludeert dat in ‘landen die relatief vroeg selecteren, zoals Nederland en Duitsland, de verschillen in leerprestaties naar sociaal milieu groter zijn dan in landen waar die selectie op latere leeftijd plaatsvindt, zoals Finland en Zweden’ (Werfhorst, Elffers & Karsten, 2015, 35). Kinderen uit lager opgeleide milieus stromen bij gelijk niveau aan het eind van het primair onderwijs vaker door naar lagere opleidingen dan kinderen met hoogopgeleide ouders. Bij verschuiving van selectie naar een latere leeftijd, bij voorbeeld veertien of vijftien jaar, is de invloed van het ouderlijk huis verminderd en is de onderwijskundige invloed op de onderwijsperformance van de leerling vergroot zonder dat deze leerling al in een specifiek niveau of richting geselecteerd is. Ook dragen recente ontwikkelingen, waarbij het aantal jaren brugklas wordt verminderd en het inrichten van aparte schoollocaties voor bij voorbeeld vmbo, bij tot een vroege selectie, hetgeen voor leerlingen met laaggeschoolde ouders een ongunstiger positie lijkt te veroorzaken dan in onderwijssystemen waarbij de selectie op latere leeftijd plaatsvindt (Werfhorst, Elffers & Karsten, 2015).

2.4 Afstroom binnen het voortgezet onderwijs

Het onderzoek in deze scriptie richt zich op middenklasse ouders waarvan het kind is afgestroomd in de bovenbouw van het havo en vwo en de betekenis van deze gebeurtenis voor deze ouders en welke handelingsstrategieën zij daarbij hanteren. Dit verschijnsel vindt plaats wanneer een leerling onvoldoende heeft gepresteerd om over te gaan naar het volgende

leerjaar. De vraag is dan of de leerling blijft zitten of gaat afstromen naar een lager gewaardeerde vorm van voortgezet onderwijs. Afstroom is belemmerend voor het onderwijsperspectief dat de leerling en zijn ouders vaak voor ogen hebben. Afstroom van bijvoorbeeld vwo naar havo betekent dat het verwachte perspectief van een universitaire studie niet meer (direct) aanwezig is.

Bij de overgang van de basisschool naar voortgezet onderwijs spelen de citoscore en het advies van de school een belangrijke rol. Kinderen van hoogopgeleide ouders krijgen eerder een hoger onderwijs advies vanwege hogere verwachtingen van de ouders, het beschikbaar hebben van verschillende middelen en het verhogen van de druk richting de school. Dit wordt het secundaire stratificatie-effect van het onderwijs genoemd. Overadvisering is voordelig voor de positie op de leerjarenladder en het advies lijkt als een ‘self-fulfilling prophecy’ te werken. Tegelijkertijd blijven overgeadviseerde kinderen relatief gezien eerder zitten of stromen vaker af dan kinderen met een passend advies of ondergeadviseerde kinderen. Iets meer dan de helft van de leerlingen zit in het derde jaar van het voortgezet onderwijs op het niveau dat overeenkomt met het basis schooladvies (Timmermans, Kuyper & Werf, 2013). Daarnaast zijn er aanwijzingen (Kloosterman & De Graaf, 2009) dat hoger opgeleide ouders zich meer inspinnen dan lager opgeleide ouders om hun kinderen een jaar over te laten doen in plaats van af te stromen.

In het rapport van de onderwijsinspectie (2012/2013) wordt gemeld dat vijftien procent van de leerlingen is afgestroomd in de onderbouw van het voortgezet onderwijs (en dat tien procent is opgestroomd). Hier is sprake van een trendbreuk, omdat jarenlang meer leerlingen op- dan afstroomden. Afstroom vindt in de onderbouw het minst plaats op vwo. Afstroom in de eerste twee leerjaren vindt vooral plaats binnen het vmbo en komt beperkt voor op het havo. In de bovenbouw is een opmerkelijk hoog percentage afstroom te zien vanaf het derde leerjaar op het vwo en is er een langzaam stijgend percentage afstromers vanuit de havo (zie tabel 2). In het schooljaar 2013-2014 is de afstroom in het vwo, ondanks

Tabel 2: Percentage afstroom vanaf leerjaar 3 naar schoolsoort in de periode 2007-2012

Schoolsoort	2007	2008	2009	2010	2011	2012*
kaderberoepsgerichte leerweg vmbo	7,1	8,2	8,5	8,9	9,4	6,7
Gemengde/theoretische leerweg vmbo	2,2	2,4	2,6	2,8	3,1	2,7
Havo	2,8	3,0	3,4	3,7	4,0	3,8
Vwo	5,7	6,4	7,2	7,9	8,5	7,6

*gebaseerd op voorlopige cijfers.

Bron: DUO, 2014 (overgenomen Onderwijsverslag Inspectie van het Onderwijs, 2014)

dalende afstroomcijfers in alle onderwijssoorten nog steeds bijna acht procent (Onderwijsinspectie, 2013/2014).

2.5 Conclusies theoretisch kader

Naar aanleiding van de beschrijving van de drie relevante theorieën over mobiliteit, de reproductie these, de meritocratische benadering en de individualiseringstheorie, kunnen een aantal conclusies getrokken worden. De belangrijkste tegenstrijdigheden in deze concepten hebben te maken met de rol van afkomst, de rol van individualisering en onzekerheid.

De eerste conclusie is dat afkomst steeds minder een rol lijkt te spelen bij onderwijsprestaties. De meritocratische benadering en de individualiseringstheorie wijzen de rol van afkomst, weliswaar op basis van verschillende gronden, sterk af. De reproductietheorie van Bourdieu benadrukt juist afkomst en stelt dat afkomst (grotendeels) bepalend is voor de plek die in de samenleving en meer specifiek in het onderwijs verkregen kan worden. De reproductietheorie kan echter onvoldoende de toename van de afgelopen twee decennia naar bijna vijftig procent van de leerlingen in het eindexamenjaar van havo- en vwo-onderwijs verklaren. Blijkbaar is mobiliteit onder bepaalde gunstige condities wel mogelijk en is afkomst niet allesbepalend. Tot slot is bij de reproductietheorie onvoldoende aandacht bij het schoolloopbaanonderzoek voor gender. Vrouwen lijken steeds meer een andere schoolloopbaan te volgen, minder bepaald door afkomst, dan mannen (Bros, 2001).

Vanuit de meritocratische benadering is afstroom een logisch gevolg van een onderwijssysteem dat zich richt op prestaties. Als de prestaties onvoldoende zijn vindt afstroom plaats, hetgeen los staat van afkomst. In dit onderzoek wordt ook onderzocht of het alleen prestaties zijn of dat ook sprake is van reproductie van ongelijkheid, waarin wel afkomst en het hebben van sociaal, economisch en cultureel kapitaal verschil maakt voor schoolloopbanen van kinderen.

De individualiseringstheorie gaat uit van het individu die een individuele opdracht heeft zichzelf als een project neer te zetten en zich vanuit een reflexief bestaan te ontwikkelen. In dit onderzoek wordt onderzocht of ouders de opvoeding en de schoolloopbaan ook zien als een project met planning, ordening, tijd en risico's en in hoeverre onzekerheid een rol speelt.

Tot slot is het belangrijk op te merken dat de reproductietheorie uitgaat van sociale categorieën en de emancipatietheorie of meritocratische theorie uitgaat van individuele verschillen en ziet de reproductietheorie in de relatie onderwijs-arbeid het behalen van een diploma meer als middel en de emancipatietheorie ziet het diploma als een toegangsweg (Bros, 2001).

2.6 Probleemstelling

De centrale probleemstelling van deze scriptie is: *is er sprake van toenemende onzekerheid bij de middenklasse?* In deze scriptie wordt door middel van kwalitatief onderzoek onderzocht of en in hoeverre hoogopgeleide ouders toenemende onzekerheid ervaren wanneer hun kinderen afstromen, welke betekenis zij daaraan geven en in welke mate en welke handelingsstrategieën zij daarbij hanteren. Het concept onzekerheid dat in deze scriptie gehanteerd wordt betreft onzekere uitkomsten in het huidige meritocratische onderwijssysteem. Door aandacht te besteden aan betekenissen of ‘verstehen’ zoals Max Weber het noemt wordt inzicht verkregen in de motivatie van het handelen van mensen. In deze scriptie wordt de toenemende onzekerheid bij de middenklasse binnen het domein van het huidige meritocratische onderwijssysteem onderzocht.

2.7 Maatschappelijke relevantie

Door het beantwoorden van de probleemstelling wil dit onderzoek een bijdrage leveren aan de maatschappelijke discussie over de bedreigde, onzekere middenklasse en meer in het bijzonder ten aanzien van handelingsstrategieën die zij hanteert en betekenissen die leven ten aanzien van het onderwijs. Ten tweede wordt een bijdrage geleverd over de mate waarin de Nederlandse samenleving als meritocratie functioneert. Bij deze benadering wordt uitgegaan dat een ieder een plek veroverd in de samenleving op basis van zijn prestaties (merites). Er is, voor zover bekend in Nederland wel kwantitatief onderzoek maar nog geen kwalitatief onderzoek gedaan naar het fenomeen afstroom. Ook binnen de politiek is afstroom een onderwerp van gesprek vanwege de discussie over de afrekencultuur en het economisme (Klaver, 2015). Voor het onderwijs kan het een basis zijn voor het ontwikkelen van adequate interventies ten aanzien van ouders in zijn algemeenheid en op het terrein van afstroom in het bijzonder.

2.8 Wetenschappelijke relevantie

Door het beantwoorden van de probleemstelling wordt ten eerste onderzocht of de reproductiethese van Bourdieu, waarbij cultureel kapitaal van de middenklasse in grote mate bepalend is voor de onderwijs carrière van de kinderen en er weinig sociale mobiliteit is tussen de klassen, bijdraagt tot verklaring van het fenomeen afstroom bij de middenklasse. Ten tweede wordt het meritocratisch concept onderzocht door te kijken naar afkomst van ouders bij leerlingen die afstromen. Ten derde worden inzichten van Ball (2003) over de dilemma's

en strategieën van de middenklasse vergeleken met de Nederlandse situatie. Tot slot kan het begrip onzekerheid, zoals door Baumann (2011) beschreven, gewogen worden in deze context van onderwijs en middenklasse.

Hoofdstuk 3 Methode en opzet onderzoek

3.1 Inleiding

Deze scriptie gaat over de betekenis voor ouders uit de middenklasse bij afstroom van het kind in twee typen van voortgezet onderwijs: het Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs (havo), en het Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs (vwo). De afgelopen jaren hebben laten zien dat in deze vormen van onderwijs een hoog percentage afstroom te zien is geweest. Bovendien volgen kinderen uit de middenklasse vooral dit schooltype van middelbaar onderwijs.

De veronderstelling is dat de afstroom uit de bovenbouw van havo en vwo bij de ouders van de middenklasse onzekerheid ten aanzien van de schoolcarrière van het kind teweegbrengt. Centraal staat dan ook de vraag: In hoeverre is er sprake van een toenemende onzekerheid bij deze ouders? Om hier achter te komen zijn er interviews afgenomen bij de ouders. Daarbij gaat de aandacht uit naar de betekenis die de geïnterviewde ouders geven aan hoger onderwijs, het moment waarop een kind afstroomt en naar de door hun benoemde mate van onzekerheid. Ook worden de handelingsstrategieën die zij inzetten bij de schoolkeuze en bij de afstroom onderzocht. Een volgende vraag daarbij is, in hoeverre de gevonden betekenissen en handelingsstrategieën van de ouders uit de middenklasse verschillen met de ouders van de lagere klasse. De topics in het onderzoek zijn als volgt ingedeeld:

- sociale klasse,
- risico en onzekerheid,
- sociaal, cultureel en financieel kapitaal en
- handelingsstrategieën.

De typen voortgezet onderwijs waarvoor in dit onderzoek gekozen zijn: het hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo) en het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo). Voor deze vormen van onderwijs is gekozen omdat juist in deze onderwijstypen de afgelopen jaren een relatief hoog percentage afstroom te zien is geweest en omdat kinderen uit de middenklasse vooral deze onderwijsvormen in het voortgezet onderwijs zullen volgen.

3.2 Kwalitatief onderzoek

In deze scriptie is gebruik gemaakt van een kwalitatief onderzoek. Bij kwalitatief onderzoek wordt inductief gewerkt dat wil zeggen dat vanuit individuele observaties generalisaties gemaakt kunnen worden. Typerend voor een dergelijk onderzoek is dat er geen

meetinstrument is en dat de respondenten zelf hun ervaringen verwoorden. Deze methode doet een poging om de sociale werkelijkheid achter de kwantitatieve gegevens weer te geven, te ordenen en te interpreteren. Max Weber, grondlegger van de ‘verstehende sociologie’, wilde de zingeving van het handelen van de mens naar boven halen en vond dit het belangrijkste doel van de sociologie (Jong, 2011).

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van het halfgestructureerd interview waarbij de vragen en antwoorden niet van tevoren vaststaan maar wel de onderwerpen (Baarda, 2012). Daarnaast is er gebruik gemaakt van een kwalitatieve datamatrix (zie bijlage 1) met als doel systematisch te werken en een bepaalde mate van objectiviteit te bereiken. Een kwalitatieve datamatrix ordent respondent (horizontaal) en thematiek (verticaal). De werkwijze is om na de ordening van de observaties op zoek te gaan naar bepaalde patronen in de respons (Heuvel, 2009).

3.3 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Om de centrale probleemstelling *Is er sprake van toenemende onzekerheid bij de middenklasse?* te kunnen beantwoorden, worden zijn de volgende drie deelvragen geformuleerd.

Deelvraag 1

Welke betekenis geven ouders aan het feit dat hun kind in een hogere vorm van algemeen voortgezet onderwijs of voorbereidend wetenschappelijk onderwijs zit?

Deze onderzoeksvraag heeft betrekking op de betekenis die ouders geven aan een hogere vorm van onderwijs, zoals een studie aan een hogere beroepsopleiding of aan een universiteit. Aan de hand van betekenissen, verwachtingen en concrete handelingen kan duidelijk worden in hoeverre ouders onzekerheid ervaren over de keuze voor het type onderwijs voor hun kind en in hoeverre zij hierbij risico's ervaren en deze eventueel proberen te voorkomen.

Deelvraag 2

Wat betekent het voor ouders wanneer hun kind binnen het voortgezet onderwijs afstroomt en welke handelingsstrategieën hanteren zij hierbij?

In de literatuur (Ball, 2002) zien we dat de middenklasse haar uiterste best doet om het kind zo hoog mogelijk het onderwijs te laten instromen en te laten afsluiten, maar ook hoe onzeker ouders zijn bij het nastreven van dit doel. Afstroom betekent voor velen onzekerheid over de toekomst van hun kind. Deze vraag is nodig om achter de betekenis van de afstroom voor een

ouder te komen. Zo wordt meer inzicht verkregen in de toenemende onzekerheid van de middenklasse bij afstroom van hun kind.

Deelvraag 3

Is er een verschil in betekenis en handelingsstrategie bij afstroom van een kind -tussen de middenklasse en lagere klasse?

In de literatuurverkenning is een duidelijk verschil naar voren gekomen over de gevolgen van cultureel kapitaal, het geheel van kennis, cognitieve vaardigheden en opleiding dat aanwezig bij een persoon of in een gezin. Enerzijds gaat de reproductiethese van Bourdieu uit van de automatische reproductie via het onderwijs van de middenklasse, met haar bezit van economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Anderzijds gaat de meritocratische benadering er vanuit dat iemand op basis van zijn prestaties zich een plek in de samenleving kan verwerven en afkomst juist geen rol speelt. Dit onderzoek probeert de mechanismen die bij deze (im)mobiliteit spelen inzichtelijker te maken en in hoeverre beide thesen standhouden.

Voor havoleerlingen en vwo-leerlingen van hoogopgeleide ouders is de kansverhouding voor afstroom ten opzichte van zitten blijven, respectievelijk tweeënveertig procent en tweeënvijftig procent kleiner dan voor leerlingen met laagopgeleide ouders (Kloosterman en De Graaf, 2009). Ouders uit de middenklasse zijn meer gericht op cognitieve ontwikkeling, taalontwikkeling en sociale en studievoordigheden. In hoeverre zien we ook verschillen in betekenisgeving en handelingsstrategie tussen deze twee groepen als we het fenomeen afstroom in het voortgezet onderwijs onderzoeken?

3.4 Onderzoekseenheden

Om dit onderzoek succesvol te laten slagen moeten er ouders worden gevonden waarvan het kind is afgestroomd van vwo naar havo of van havo naar mavo. Verder is het van belang dat ouders binnen deze twee categorieën worden onderscheiden naar middenklasse en lagere klasse. De medewerking van ouders is gezocht door contact op te nemen met drie scholen voor het openbaar onderwijs (BOOR) en via hulpverleners in Rotterdam. Deze keuze heeft te maken met het netwerk van onderzoeker. Bij de scholen van voortgezet onderwijs verwees onderzoeker naar zijn contacten met de zorgdirecteur en KoersVO het samenwerkingsverband voor het voortgezet onderwijs. Dit heeft zeventien respondenten opgeleverd. De andere twee respondenten zijn via een oproep binnen de hulpverleningsorganisatie Stek, waar onderzoeker werkt, aangemeld.

Om een breder beeld te krijgen over afstroom en handelingsstrategieën van ouders waarvan het kind is afgestroomd zijn drie interviews afgenomen van vier teamleiders van de bovenbouw van de drie scholen die ouders hebben aangeleverd. Tot slot om een landelijk beeld te hebben over afstroom is een interview afgenomen van een functionaris van de Landelijke Inspectie Onderwijs. Voor een overzicht zie tabel 3

Tabel 3: overzicht van respondenten

Scholen	Aantal ouders	Teamleiders bovenbouw	Inspectie onderwijs	Totaal
Libanon College	9	2		11
IJsselcollege	4	1		5
Wolfert tweetalig	4	1		5
Ibn Ghaldoun*	1			1
Maarten Luther*	1			1
			1	1
Totaal	19	4	1	24

* Respondenten van Ibn Ghaldoun en Maarten Luther zijn via de hulpverlening geworven en niet via school

3.5 Respondenten

Het onderzoek bestaat uit negentien interviews van ouders die te maken hebben met afstroom. Uiteindelijk hebben drie scholen, na enige aarzeling vanwege tijd en mogelijke imagoschade, respondenten aangeleverd om geïnterviewd te worden. Een beperkt aantal ouders gaf aan, nadat zij eerder een bericht van school hadden ontvangen, niet aan het onderzoek mee te willen werken. Taalbarrière, afstand en enig wantrouwen over het onderzoek, maar ook dat de onderzoeker van het mannelijke geslacht was, maakten dat de een drietal vrouwelijke allochtone respondenten afwijzend reageerden. Uiteindelijk is het, na inschakeling van een vrouwelijke Marokkaanse intermediair, gelukt om bij één Marokkaanse respondent een interview af te nemen. De verdeling tussen hoogopgeleide, middelbaaropgeleide en laagopgeleide ouders is op basis van toevaligheid van de aanmeldingen tot stand gekomen.

Naast de interviews met ouders is een drietal interviews afgenomen met vier schoolcontactpersonen die aan de deelnemende scholen verbonden waren. Tot slot werd er ook nog een medewerker van de landelijke inspectie voor het onderwijs geïnterviewd. Het doel om bij deze groep respondenten interviews af te nemen was om zicht te krijgen op verschillende handelingsstrategieën en betekenissen bij afstroom te krijgen en patronen te ontdekken in de respons.

3.6 Onderzoeksperiode

Het uitvoerende deel van het onderzoek waarin de contacten gelegd zijn met de schoolcontactpersonen en alle interviews zijn afgenomen vond plaats in de periode oktober 2014 tot en met begin juni 2015.

Hoofdstuk 4 Onderzoeksresultaten

4.1 Inleiding

Uit de interviews van ouders waarvan het kind is afgestroomd in het vwo of havo blijkt dat er op basis van hoog, middelbaar en laag opgeleid zijn en gevonden handelingsstrategieën en betekenissen drie typen ouders kunnen worden onderscheiden. We noemen de drie typen van deze typologie 1) de afhankelijke ouder, 2) de onzekere ouder en 3) de autonome ouder. De *afhankelijke ouder* is laag opgeleid, heeft een beperkt economisch, cultureel en sociaal kapitaal en laat zich vooral leiden en begeleiden door de professionele onderwijsorganisatie. Hierbij is de focus van de ouders gericht op het welbevinden van het kind. De *onzekere ouder* is middelbaar opgeleid en heeft een beperkt financieel, cultureel en sociaal kapitaal, en wil dat het kind zo hoog mogelijk in het onderwijs komt, maar heeft daarbij vaak een moeizame samenwerking met school. De *onzekere ouder* is zelf onzeker over deze tijd, met name vanwege de werkgelegenheid en vreest zowel voor zichzelf als voor het kind een groot risico om hierin de boot te missen.

De *autonome ouder* is een typering voor hoogopgeleide ouders die kennis hebben van het onderwijssysteem, hun eigen weg daarin volgen, proactief met besluiten over afstroom omgaan en een goede samenwerking met school hebben. Zij ervaren onzekerheid maar zien ook meer kansen en nemen een grote eigen verantwoordelijkheid om een maatschappelijke positie te bereiken voor het kind. Binnen de typering van de *autonome ouder* is een subtype te zien, deze subtype noemen we de *kritisch autonome ouder* die, ook hoogopgeleid is, maar meer ontwikkelingsgericht naar het onderwijssysteem kijkt, minder onzekerheid ervaart en zich meer richt op de ontwikkeling van het kind.

Deze typologie van ouders beschrijft combinaties van kenmerken die, zoals nog zal worden uiteengezet, met elkaar verband houden. Geen van de respondenten zal in alle opzichten voldoen aan de kenmerken van het type waartoe zij behoren. Deze typen wijken af van de werkelijkheid maar proberen zo veel als mogelijk recht te doen aan de ervaringen, handelingen en betekenissen van de respondenten. Tot slot hangt aan de typologie geen waardeoordeel maar is geprobeerd een krachtige typering te geven die de mogelijkheid biedt voor verdere beleidsinterventies in onderwijs.

In dit hoofdstuk worden de bevindingen beschreven die de typologie van de ouders onderbouwen aan de hand van de analyse van interviews met negentien ouders van middelbare scholieren. Zij hadden te maken met afstroom van een zoon of dochter in het vwo

en havo naar respectievelijk havo en mavo. Ter onderbouwing en bevestiging wordt gebruik gemaakt van citaten uit de interviews van schoolcontactpersonen en een manager resultaten van de landelijke inspectie onderwijs.

In de eerste paragraaf wordt ingegaan op de beoordeling van ouders over het afstromen van hun kind, en welke betekenis zij daaraan geven. In de tweede paragraaf worden de achtergronden besproken van de schoolkeuze aan het eind van de basisschool. Vervolgens worden in paragraaf drie de verschillende betekenissen die ouders aan het onderwijs voor het kind geven, besproken. In paragraaf vier wordt ingegaan op het mogelijke verschil in onzekerheid tussen de tijd dat zij van school de arbeidsmarkt op kwamen en deze tijd en wat dat betekent. Paragraaf vijf behandelt de verschillende strategieën die ouders hanteren om met afstroom om te gaan. In de laatste paragraaf wordt de typologie van de ouder die uit het voorgaande voortvloeit toegelicht en schematisch weergegeven.

4.2 Betekenis afstroom

Iedere ouder vindt het ‘jammer’ wanneer een kind afstroomt. De vraag kan gesteld worden: wat schuilt er achter dit ‘jammer’? Op grond van de interviews wordt het afstromen als volgt betekenis gegeven: vertwijfeld ouderschap, vermindering van keuze, voorrang welbevinden, vermeerdering van kansen en kritiek op onderwijssysteem. Soms worden verschillende beoordelingen van de afstroom naast elkaar door de ouders aangegeven. Zo kan vermindering van kansen samen gaan met voorrang voor welbevinden. In de volgende paragrafen worden deze beoordelingen en betekenissen apart beschreven.

Ik was super trots dat hij naar vwo ging. Daarom zeg ik jammer, maar niks aan te doen. Hij doet nu havo. Met havo heb je ook heel veel goede keuzes. (V, vmbo, 1)¹

Ik vond het doodjammer; ik heb het altijd gestimuleerd van als je het vwo niveau hebt. En ik heb ergens het idee dat hij met andere begeleiding en andere focus nog steeds best zou kunnen qua intelligentie. (M, wo, 4)

¹ De eerste letter tussen haakjes betreft het geslacht van de interviewde, daarna de hoogst afgeronde opleiding en het laatste cijfer betreft het netto gezinsinkomen per maand onderverdeeld in vier categorieën: 1= <€ 2000; 2= € 2000 - € 3000; 3= € 3000-€ 4000; 4= > € 4000.

4.2.1 Vertwijfeld ouderschap

Voor ouders met een hogere opleiding is het proces van afstromen een ingrijpend proces vanwege allerlei afwegingen. In hun twijfel stellen zij zich allerlei vragen. Waardoor heeft het kind onder-gepresteerd? Heeft het erg op zijn tenen moeten lopen? Hadden zij als ouders meer moeten ondersteunen of sturen? Hadden ze extra ondersteuning van buiten moeten organiseren? Daarnaast speelt de vraag of zij niet vroegtijdiger met de school in gesprek hadden moeten gaan. Vragen als: wanneer hadden wij dan initiatieven moeten nemen? Of toch een meer afwachtende houding moeten aannemen.

Bij een vijftal respondenten wordt een vorm van vertwijfeld ouderschap benoemd. Regelmatig gebruiken de respondenten de term ‘pushen’ vanuit een gevoel van moeten sturen en bijna dwingen van het kind om een bepaalde prestatie te leveren. Dit kan gepaard gaan met klachten van de kinderen en wordt soms weer gecompenseerd met trainingen of psychologische begeleiding. Wel zien deze ouders dat pushen niet goed is en merken direct op als ze ‘pushen’ zelf hebben genoemd dat ze dat niet teveel willen doen.

Ik heb wel vaak dat ik me afvraag van goh, had ik hem maar meer gepusht eigenlijk, om hem zover te krijgen, om zijn huiswerk serieuzer te nemen en om zijn school serieuzer te nemen. En dat zijn wel dingen die ik me afvraag. (V, hbo, 2)

Maar hij heeft dat niet. Dat kun je niet dwingen. Het is wel moeilijk. Ben ik nu zelf te pusherig, omdat je ziet dat ze de intelligentie wel hebben, maar dat dat er op dat moment niet uitkomt? (V, havo, 3)

En soms zit daar druk van ouders achter. Dat ouders heel lang druk hebben uitgeoefend op het kind dat ze maar in het vwo blijft zitten en dat uiteindelijk in het vwo vier blijkt op een gegeven moment dat het kind op de verkeerde plaats zit. (Schoolcontactpersoon, 2)

Wanneer eenmaal besloten is dat het kind naar een lager onderwijsniveau zal afstromen kan dat bij ouders een gevoel van twijfel of falen geven. Hoe het dan kon dat er aanvankelijk voor een hoger schoolniveau werd gekozen, heeft het te maken met een advies van de basisschool en de resultaten van de citoscore? Daarnaast constateren de geïnterviewden dat hun kinderen het soms twee of drie jaar zonder doubleren op dat hogere

niveau hebben weten vol te houden. Hadden de ouders iets moeten opmerken wat ze niet hebben gezien? Voor hoogopgeleide ouders kan dit leiden tot een gevoel van vertwijfeld ouderschap, omdat zij niet voldeden aan hun eigen verwachtingen: ‘heb ik het juiste gedaan voor mijn kind?’

En ik denk dat ik op het moment dat ik dacht nou misschien kan ze dat vwo toch niet, dat was door de basisschool ook al een beetje aangegeven bij rekenen en die faalangst, dacht ik ook bij mezelf een beetje als moeder te falen. Slaat echt nergens op ben ik inmiddels achter, maar dat heeft mij denk ik wel parten gespeeld op dat moment. (V, wo, 4)

Ook binnen het onderwijs wordt deze betekenis gezien en heeft men het over ‘falend ouderschap’ en probeert men door deskundig advies het perspectief opnieuw aan te geven.

Maar voor een hoger opgeleide ouder die zelf vwo heeft gedaan is het not done dat je kind mavo doet. Maar dat zag ik ook bij ouders toen ze kwamen voor intake heb ik huilende ouders gehad. Die zien het als falen. Ik probeer altijd het schoolsysteem uit te leggen, als een leerling hbo doet en na één jaar en je bent echt slim dat je in één jaar propedeuse haalt alsnog naar de universiteit kan of dat als je mavo hebt gedaan en je doet mbo dat je dan alsnog naar de hbo kunt gaan. (Schoolcontactpersoon, 1)

4.2.2 Gedwongen ‘mindere’ positie en inkomen

De afstroom van kinderen van vwo naar havo, of van havo naar mavo wordt door sommige andere hoogopgeleide ouders gezien als een gedwongen ‘vermindering’ van positie en inkomen. Als een leerling van vwo naar havo afstroomt kan hij/zij niet rechtstreeks naar de universiteit. En stroomt een leerling af van havo naar mavo, dan geldt dat ook voor de doorstroming naar een hogere beroepsopleiding. De teleurstelling die deze ouders ervaren hangt nauw samen met hun waardering voor een hogere opleiding, waar in hun visie gewerkt wordt aan een brede kennisontwikkeling en leren analyseren. Afstromen ervaren zij als een vermindering van later iets voor de maatschappij te betekenen en/of later een goed inkomen en status te hebben. Deze betekenis kwam bij drie ouders voor. De redenering is dat hoe lager een kind in de onderwijshiërarchie zit, des te minder keuze er voor een vervolgopleiding is.

Ik vond het zelf doodjammer en voor hem jammer dat al die keuzes die wij hem zouden willen geven niet meer zou hebben. Want met havo heb je minder kans met vervolgstudie. Met havo kan je toch minder kanten uit. (M. wo, 4)

En het blijft natuurlijk en ik heb nog wel steeds zoiets van ja, als het er in zit, dan is het soms ook verstandiger, omdat je daarna ook wat meer keuzemogelijkheden hebt. En dat maakt je wereld wat leuker, denk ik. (V, wo, 4)

4.2.3 Voorrang van welbevinden

Soms zien ouders dat hun kind niet goed ‘in zijn vel’ zit, zoals ouders de conditie van hun kind omschrijven. Het is gauw geïrriteerd, maakt ruzie, barst sneller in huilen uit, of zoekt bij wijze van vlucht zijn heil in gamen. Dit heeft vooral te maken met een manier van leven waarover de leerling zelf niet tevreden is. Het kind kan de dagelijkse stress niet aan, waardoor er geen goede resultaten behaald worden op school. Als er sprake is van welbevinden dan is de leerling productief. Deze zorgt goed voor zichzelf en is ook meer op de omgeving gericht. Van de negentien ouders noemen negen ouders het belang van welbevinden en zien dan de beslissing als een goede beslissing. Woorden of uitdrukkingen die hier onder vallen zijn ‘gelukkig’ en ‘beter in zijn vel’ en ‘prettig voelen’.

De *autonome ouder* kijkt naar het welbevinden van het kind, zes van de tien ouders noemen dit meer of minder expliciet. De *autonome ouder* kijkt vanuit de ontwikkeling van het kind welke stap gezet moet worden als zij zelf zien dat het kind niet gelukkig is of als de school signalen afgeeft dat het onderwijsniveau te hoog gegrepen lijkt. Zij kunnen vanuit de ontwikkeling van het kind goed deze stap nemen en hebben daar niet veel problemen mee. Ook bij deze ouders gaat het om het gelukkig zijn van het kind en ‘het hoeft niet op de tenen te lopen’.

Zoals het nu gegaan is zijn we aanvankelijk van geschrokken, maar ik heb wel het gevoel dat het een goede keus geweest is en hij gaat er goed mee om en zie ik dat hij redelijk gelukkig is. (V, wo, 4)

Een minderheid van de *autonome ouder* probeert door middel van extra bijlessen, faalangstraining, psychologische begeleiding of onderzoek naar bij voorbeeld dyslexie, deze kinderen voor het schoolniveau waar ze op zitten te behouden en afstroom te voorkomen. Voor deze ouders is het in eerste instantie moeilijk te accepteren dat het kind niet het nodige

niveau in huis heeft en een onderwijsniveau lager moet verder leren. Ook zij zien na alle pogingen om het afstromen te voorkomen uiteindelijk 'een gelukkig kind'.

Ze heeft kost wat kost... ze heeft er toen hard voor gewerkt en toen zeiden ze aan het eind wel, nu ze het mt profiel wil doen zou het dan niet verstandig zijn om naar de havo te gaan. Dan doe je het misschien via een omweg. Maar dat zeiden ze ongeveer de dag voor de vakantie. Ik zeg ik krijg mijn dochter nu niet naar havo vier. Ze heeft zo hard gewerkt, ze heeft zo 'n eer van haar werk. We hebben haar wiskunde en natuurkunde bijles gegeven, daar was ze ook heel blij mee en vindt ze ook heel leuk om te doen. (V, wo, 4)

En soms zit daar druk van ouders achter. Dat ouders heel lang druk hebben uitgeoefend op het kind dat ze maar in het vwo blijft zitten en dat uiteindelijk in het vwo vier blijkt op een gegeven moment dat het kind op de verkeerde plaats zit. Wij hebben hier de hogere middenklasse. Dat speelt echt een rol. In bijlessen wordt echt veel geld in gestopt. Het wordt ook beargumenteerd "Ze heeft bijlessen hoor mijnheer!" "Ik zeg ja en?" Ik zeg ik heb niks daaraan het moet uit het kind zelf komen. (Schoolcontactpersoon, 2)

De *onzekere ouder* is zeker ook gericht op het welbevinden van het kind, bij drie ouders wordt dit expliciet genoemd en zien zij de afstroom als een belangrijke positieve beslissing voor het kind na een moeilijke periode.

*Het was geen grote teleurstelling. Het was een lijdensweg vooraf.
(V, vwo, 2)*

De *afhankelijk ouder* kan na overleg met school snel de afstroom van het kind accepteren als de kinderen 'niet lekker in hun vel zitten'. Deze ouders kiezen eerder dan hoger opgeleide ouders, misschien ook omdat ze geen andere oplossing zien, voor het welbevinden van hun kind en vinden afstroom dan de juiste oplossing. Voor lager opgeleide ouders staat het geluk en welbevinden van hun kind centraal en spelen andere wat meer prestatiegerichte, psychologische of onderwijs kritische overwegingen minder of op een andere manier een rol. Bij twee van de drie laagopgeleide ouders kwam dit expliciet aan de orde.

Maar nu zie ik ook echt blijdschap, dus dan ben ik ook blij. Daar gaat het om. Als ouder vind ik dat als een kind prima naar school gaat en alles op school goed gaat, gaat het thuis ook prima. Ja, dat is het enige wat ik kan zeggen. Daar ben je echt blij mee. (V, vmbo, 1)

Hij had zelf ook van ma het is te zwaar voor me. Ik sta daar natuurlijk achter. Ik kan het me voorstellen want dan zat ik zo te kijken en dan zat ik zo te kijken van oké heb jij nog vrije tijd. Dat heeft elk kind gewoon nodig. Elk kind heeft gewoon vrije tijd nodig een beetje buiten spelen, en beetje dit. Daar had hij gewoon geen tijd voor. (V, vmbo, 1)

4.2.4 Meer kansen met afstroom naar mavo

De boodschap van afstroom lijkt een negatieve boodschap te hebben. Een tweetal ouders beoordeelt het afstromen echter niet negatief, maar ziet voor het kind juist meer kansen. Volgens de respondenten zijn de mogelijkheden met een lagere opleiding, bij voorbeeld mavo, vermeerderd omdat aan ‘het werken met de handen’ zoals in de zorg, meer behoefte is, en de administratieve functies minder worden. Mbo-opleidingen worden als waardevolle opleidingen gezien vanwege de link met de praktijk en concrete profielen, waardoor de kansen op de arbeidsmarkt ‘goed’ zijn. Voor teamwork is in het algemeen meer vraag naar mbo-medewerkers, dan naar hbo’ers. Want voor een leidinggevende functie is er maar één nodig. Deze analyse leidt tot een positieve waardering van de afstroom van havo naar mavo.

Dus daarom hadden wij er ook niet zo ’n groot probleem mee. Dus dat ze afstroomde. Boeiend, met je mavo kom je er ook! Ik denk dat ze zelfs meer kans heeft. Als dit de maatschappij is dan heb je een stukje niet opgeleide, je hebt een stukje hoogopgeleiden en dit zijn je mavoklanten (r. wijst een groot gebied tussen twee kleine gebieden aan). Dit zijn je mavo banen. Dat zijn beroepen met je handen. Daar maak je meer kans op een baan dan als je een hbo hebt. Hoeveel hbo-ers werken niet in dit gebied? Nee, uiteindelijk denk ik die havo, als je het kan, lekker doen. Maar er zijn minder banen in. (V, mbo, 2)

4.2.5 Kritiek op schoolsysteem

Een zestal ouders, vooral hoogopgeleide, respondenten kijkt kritisch naar het schoolsysteem. In hoeverre past het systeem bij de ontwikkeling van het kind? En waarom doen jongens het minder goed dan meisjes?

R: Mijn beeld is dat bij jongens ontzettend veel problemen zijn. Ik ken bijna geen enkele jongen die normaal zijn schoolperiode doorloopt. Er is ontzettend veel doubleren en afstroom. Ja, daar moet je wat mee. En het lijkt wel of er niets mee gebeurt. Ik zou de cijfers wel eens willen zien. Hoe de meisjes hier scoren en hoe de jongens scoren en hoe dat zich verhoudt. Volgens mij is er sprake van een significant verschil.

I: Heeft u er een verklaring voor?

R: Allereerst het schoolsysteem. Ik heb het idee dat het leren veel meer vervrouwelijkt is er wordt veel meer een beroep gedaan op sociale vaardigheden van kinderen: in projecten samenwerken, rollen verdelen en ik denk dat meiden daar beter zijn dan jongens. (V, wo,4)

Veel ouders zien in de persoonlijke ontwikkeling juist de kern liggen van de schoolperiode. Daarom zou het schoolsysteem zich moeten aanpassen aan het tempo van het kind. Nu is het zo, dat op het moment dat het met een leerling minder goed gaat, er door school, ouders en leerling een keuze gemaakt moet worden tussen doubleren of afstromen. Hieruit kunnen met elkaar botsende belangen ontstaan, bijvoorbeeld het belang van de ontwikkeling van het kind dat op gespannen voet komt te staan met het belang van de school om zo weinig mogelijk leerlingen te laten zitten. Met andere woorden, wat moeten ouders nu beslissen? Eén van de ouders heeft bewust gekozen om haar kind te laten zitten tegen het advies van de school in en maakt daar, naast het belang voor haar kind, een politiek punt van.

In de kranten wordt het expliciet beschreven dat de overheid stelt liever afstroom dan blijven zitten te willen hebben. Blijven zitten kost veel geld, dat wordt letterlijk gezegd. Daar ben ik het niet mee eens. We hebben in Nederland er voor gekozen dat je op twaalfjarige leeftijd een beslissing neemt. Dan zal je altijd meemaken dat sommige mensen een jaartje langer nodig hebben om één of andere reden. Als je een systeem kiest, wat in andere landen gebruikelijk is, daar groei je door; eerst mavo, dan havo dan vwo. Dat vind ik op zich eerlijk gezegd een beter systeem. Dat je doorgroeit,

omdat dat de mensen inspireert die graag verder willen om door te gaan. Maar je hebt rustig de tijd en als je snel kunt kun je gewoon wat sneller. In Nederland hebben we niet gekozen voor dat systeem. In Nederland wordt vrij jong gezegd het wordt nu besloten. Als dat zo is als je kiest voor dat systeem dan moet je de mensen die dat nodig hebben om iets langer er over te doen om wat voor reden dan ook de mogelijkheid bieden om of te doubleren of een enkeling zal moeten verschuiven van school. (V, hbo, 2)

De kritiek van ouders heeft weliswaar diverse invalshoeken maar heeft als belangrijkste speerpunt het onvoldoende aansluiten van het onderwijs bij de persoonlijke ontwikkeling, en in een enkel geval van het niveau, van het kind. In de Policy Brief van het Centraal Planbureau (2014) met de veelzeggende aanhef *Persoonlijkheid voorspelt succes* en *Vermijd eenzijdige focus op cognitie* wordt een pleidooi gehouden voor ‘evenwichtig investeren in cognitieve en persoonlijkheidsontwikkeling’ (CPB, 2014, p. 15) in het onderwijs. Tijdens het interview met een manager *onderwijsresultaat* van de landelijke inspectie is ook het element van het onvoldoende aansluiten van het onderwijs bij de studievaardigheden van jongens benoemd. Hij beschrijft dat de verhouding jongens meisjes op het vwo naar respectievelijk vijfenveertig en vijfenvijftig procent toegroeit en dat deze nieuwe situatie beleidsmatige aandacht behoeft.

Samenvattend is een kritische houding ten opzichte van het onderwijs van deze ouders uitgaande van de ontwikkeling van kinderen kenmerkend en proberen zij vanuit de ontwikkeling van hun kind de keuzes te maken in plaats vanuit de logica van het schoolstelsel.

4.3 De schoolkeuze

Een keuze voor een middelbare school is voor alle ouders in ons onderzoek, behalve de *afhankelijke ouder*, een hele zoektocht. De *afhankelijke ouder* laat zich adviseren door de basisschool en neemt dit advies ter harte voor de inschrijving van het vervolgonderwijs. De *onzekere en de (kritische) autonome ouder* hebben grotere of kleinere zoektochten gemaakt in het aanbod van het voortgezet onderwijs. Tot de jaren zeventig van de twintigste eeuw werd de schoolkeuze veelal bepaald door de zuil waar het gezin toe behoorde. Wie uit een katholiek, protestants of niet-gelovig gezin kwam ging meestal naar respectievelijk een katholieke, protestants-christelijke of openbare school. Tegenwoordig wordt de keuze door het gezin zelf gemaakt, maar dat wordt ervaren als een hele opgave. Er is veel onzekerheid

over het grote aanbod van onderwijs. Als een ouder uit zo veel scholen kan kiezen kan ook de verkeerde keuze gemaakt worden.

Waar ik meer onzekerheid ervaar, dan vroeger is de schoolkeuze. Ik herinner me dat vroeger, toen ik van de lagere school kwam, waren er twee keuzes: je ging naar de openbare of christelijke. Wij zijn christelijk dus ik herinner me ook niet dat we zijn gaan kijken naar openbare of kennismakingsdag. Het was makkelijker, kinderen moeten nu al heel vroeg gaan kiezen. (V, hbo, 4)

Het kiezen van een middelbare school door ouders is een opgave van gewicht geworden. Daarbij is een verschil op te merken tussen hoog- en laagopgeleide ouders. Middelbaar- en hoogopgeleide ouders, gaan naast de adviezen van de basisschool meer zelf op zoek en verschillende hulpbronnen aanboren. Naast de basisschool, bezoeken deze ouders onderwijsmarkten, het internet – vooral informatie over de prestaties van scholen – maar ze informeren ook bij andere ouders, vrienden en kennissen. De graad van opleiding van ouders speelt dus een rol in de informatiestroom. Uit de interviews is gebleken dat de *autonome ouder*, vooral met een universitaire achtergrond, naast kennis van het Nederlandse onderwijssysteem, ook meer dan andere ouders gebruik maken van hun sociale netwerk bij hun zoektocht naar een passende school voor hun kind.

Ik heb alle middelbare scholen in Rotterdam op internet opgezocht. En daar heb ik een soort long list van gemaakt. Toen ben ik in gesprek gegaan met mijn zoon van wat vind jij nu belangrijk aan een school. Ik wilde ook niet dat ze naar een Montessorischool zoude gaan vanwege de basisschool ervaring. Dat wilde de kinderen ook niet, hoewel volgens mij Montessori Middelbare school best oké is. Die lijst heb ik doorgelopen en toen bleven er drie, vier scholen over en die hebben we bezocht. Maar mijn man heeft daar op school gezeten en heeft dat als geweldig ervaren, daarom zijn we toen ook daar gaan kijken. Ik spreek er heel veel over met andere groep acht ouders en vooral met ouders waarvan kinderen al op de middelbare school zaten. Als het ging om de sfeer, hoe zit het met het onderwijssysteem, hoe zit het met keuze werktijd, daar heb ik wel erg over gesproken. Hoe zit het met uitval en ik heb met de buurjongen gesproken die zat op Melanchton. Ik heb inderdaad met veel mensen gesproken. (V, wo, 3)

4.4 Betekenis van het hoger middelbaar onderwijs

De ouders zijn gevraagd naar de betekenis van het onderwijs, havo of vwo, waar het kind bij instroomde. De vierentwintig verschillende genoemde betekenissen kunnen globaal verdeeld worden in economische perspectieven (12) en persoonlijke ontwikkeling (12). Ouders die het economisch perspectief centraal stellen zijn meer prestatiegericht op de toekomst, een goede baan, een goed financieel vooruitzicht en maatschappelijk aanzien. Ouders die de betekenis van hoger middelbaar onderwijs meer zien als mogelijkheid voor de ontwikkeling van het kind zoeken naar aansluiting van onderwijs bij het kind, benadrukken de algemene ontwikkeling en de vormende periode van de middelbare school en relativeren ook de betekenis van het (hoger) onderwijs en benadrukken dat een ieder zich naar vermogen zou moeten kunnen ontwikkelen. Ook zijn er ouders die meerdere betekenissen aan het hoger onderwijs hebben gegeven. Het is ook zeker niet zo dat ouders die het economische perspectief meer benadrukken geen oog zouden hebben voor het ontwikkelingsaspect alleen zij hebben dat in het interview niet zodanig benoemd.

Omdat het benadrukken van het economisch perspectief of het ontwikkelingsperspectief door alle opleidingsniveaus heen loopt is niet te zeggen dat laagopgeleide ouders bij het betekenis geven meer ontwikkelingsgericht zijn of dat hoger opgeleide ouders meer prestatiegericht zijn dan laagopgeleide ouders. Wel is opvallend dat bij *de afhankelijke ouder* op het moment van afstroom de focus ligt op het welbevinden maar op de langere termijn (betekenis hoger onderwijs) het belang van het economisch perspectief genoemd wordt. Bij *de kritisch autonome ouder* zien we bij drie van de vier ouders wel een verband tussen het ontwikkelingsgerichte in de betekenis afstroom en de betekenis die wordt gegeven op het hoger onderwijs. Zij zien de afstroom als onderdeel van de persoonlijke ontwikkeling en relativeren het belang van het hoger onderwijs.

4.4.1 Economisch perspectief

Voor twaalf ouders betekent havo of vwo de mogelijkheid voor hun kind om een hbo opleiding of universitaire opleiding te volgen. Deze ouders geven aan dat de kansen op een goede baan het grootst zijn bij een zo hoog mogelijke middelbare school opleiding en dat de hoogte van de opleiding de kans biedt op een beter perspectief met een goede baan en goed inkomen. Het motto hierbij is probeer nu zo hoog mogelijk te eindigen zodat je voor later een betere positie op de arbeidsmarkt met gunstige financiële voorwaarden kan verwerven.

Als je dan vwo kan doen dan zit je gelijk op een hoger niveau en dan kan de rest makkelijker gaan wellicht. Ik heb naar haar doorgegeven van als je vwo kan halen dan kan je het beste vwo doen. Want financieel sta je er later beter voor en je hebt meer kansen op de arbeidsmarkt. Ik gaf het voorbeeld van mezelf aan. Als ik vroeger beter mijn best had gedaan dan was het nu allemaal wat makkelijker geweest. (M, mbo, 2)

Een tweetal hoogopgeleide ouders kennen aan het behalen van de hoogste opleiding ook een vorm van prestige en geslaagd zijn in het leven toe. Als na het vwo of gymnasium de universiteit wordt afgerond en dit leidt tot een goede baan dan is dat een teken van geslaagd zijn in de samenleving en dit is een nastrevenswaardig doel in het leven. Hierbij speelt voor deze ouders expliciet de eigen socialisatie een belangrijke rol en lijkt men zich te willen onderscheiden ten opzichte van lagere opgeleiden. Deze boodschap is via de vorige generatie overgedragen en dit kan een bijzondere druk tot gevolg hebben voor de kleinkinderen. De boodschap om geslaagd te zijn in het leven is het tegendeel van niet geslaagd te zijn in het leven, zorg dat je niet bij de niet-geslaagden komt of de verliezers.

R: Mijn moeder vond schoolopleiding wel heel erg belangrijk, want daarom noem ik het. Het is er toch van jongs af aan toch bij mij wel ingeprent. Bij mij was het van jongs af aan heel duidelijk ik kon heel goed leren en ik heb wel even last gehad van het feit dat mijn kinderen minder konden leren.

I: En waarvoor belangrijk?

R: Ja, dat weet ik eigenlijk niet eens. Omdat je dan toch wel geslaagder in het leven bent geloof ik. (V, wo, 4)

Mijn man en ik hebben beiden vwo gedaan en voor alle drie de kinderen ingeschat aan de hand van citoscore en IQ-test van één van de kinderen dat vwo niveau haalbaar was en iedereen bij ons in de familie heeft dat gedaan. (V, wo, 3)

Een schoolcontactpersoon bevestigt dat op het moment dat afstroom aan de orde is prestige voor sommige hoogopgeleide ouders een drijfveer is én dat hier een duidelijk verschil aanwezig is tussen druk van ouders met een lagere sociaaleconomische achtergrond.

Voor de hoger opgeleide mensen is het echt een prestige kwestie en voor sommige vaak allochtone ouders is het meer het gevecht van mijn kind moet echt de kans krijgen, voor hun is het geen prestige kwestie meer. Maar voor een hoger opgeleide ouder die zelf vwo heeft gedaan is het not done dat je kind mavo doet.

(Schoolcontactpersoon, 1)

Zelfstandig het eigen inkomen kunnen verdienen met een goede baan is voor twee van de drie laagopgeleide ouders de betekenis van het onderwijs. Hierbij wordt het hoge onderwijs op zich geen bijzondere betekenis gegeven. Het volgen van het onderwijs is een voorbereiding om straks voor jezelf en huishouden te kunnen zorgen en voorkomen moet worden dat afhankelijkheid van de overheid ontstaat en het geeft eigenwaarde als dit lukt. Deze boodschap lijkt op de boodschap van geslaagd zijn en niet bij de verliezers te gaan horen. Toch is de sociaaleconomische context (laaggeschoold, laagbetaald werk tegenover hogere middenklasse) anders en zit er geen prestige bij maar meer een wens naar een sprong vooruit en onafhankelijkheid.

Ik zeg altijd tegen die knul van mij denk aan je toekomst zorg dat je een goede baan krijgt dan kom je veel verder in het leven dan dat je van de soos trekt. Dat doe ik ook niet. Gewoon lekker je eigen baan, je centen verdienen en niet op andermans zak teren. Zoals ik dat zeg dan. Misschien hard maar dat is mijn mening. (V, vmbo, 1)

4.4.2 Persoonlijke ontwikkeling

Bij twaalf respondenten wordt in het interview de persoonlijke ontwikkeling van het kind in deze periode als betekenis van het hoger onderwijs aangegeven. Van het onderwijs wordt verwacht dat naast kennisoverdracht ook vorming van de leerlingen plaatsvindt en dat de school een plek is om persoonlijk te groeien. Samen met ouders is het onderwijs de plek waar een context gecreëerd kan worden waarin de talentontwikkeling van leerlingen uit de verf moet komen. Naast de persoonlijke ontwikkeling wordt ook de algemene ontwikkeling, de verbreding van kennis en het leren analyseren en onderzoeken door het vwo als betekenisvol gezien. Als voorbereiding op een universitaire studie zien een aantal ouders dit als een meerwaarde vanuit het onderwijs die ouders kinderen gunnen als zij naar dit type onderwijs gaan.

Als je het vwo kunt doorlopen dan krijg je een hele brede algemene ontwikkeling, die is wel belangrijk. Ik ontleen er verder geen status aan voor mijn kinderen.

(M, hbo, 4)

Het is mensen eigen om zich te ontwikkelen er is een natuurlijke leergierigheid die is er dat is belangrijk om die te kunnen voeden en ook als persoon te kunnen functioneren, een brede kennis en dat geldt in zijn algemeenheid. (V, wo, 3)

Eén ouder vindt dat de mens een opdracht heeft een bijdrage te leveren aan de samenleving vanuit de mogelijkheden die je hebt. Deze meer idealistische betekenis vindt dat onderwijs, naast het bevorderen van een cognitieve en persoonlijke ontwikkeling, een middel is om een maatschappelijke bijdrage te leveren. In de interviews kwamen twee duidelijke betekenissen naar voren namelijk het leren leven in een multiculturele samenleving en dat binnen een scholengemeenschap te ervaren en het belang om een bijdrage te leveren voor de samenleving.

En er is ook een vorm van idealisme om een bijdrage te leveren aan de maatschappij. En ik hoop dat mijn kinderen dat ook gaan doen op één of andere manier. Maar wel het niveau wat bij je past en waar je je uitgedaagd voelt en sterk in voelt. Niet op je tenen lopen maar wel uitgedaagd worden en dat geldt ook voor de baan daarna. (V, wo, 4)

Tot slot geven een drie ouders aan geen bijzondere betekenis te willen geven aan havo of vwo onderwijs en vinden ze gewoon dat iedere leerling zich moet kunnen ontwikkelen naar vermogen en eigen niveau. Zij geven aan dat het ene onderwijsniveau niet meer of minder is dan het andere onderwijsniveau. Het diploma is volgens deze ouders niet allesbepalend en maatschappelijk perspectief kan ook ontstaan door persoonlijke beslissingen en inzet buiten de onderwijs carrière.

4.5 Mate en betekenis van onzekerheid

In de interviews wordt aan ouders gevraagd in hoeverre zij verschil in onzekerheid ervaren, mede ook naar aanleiding van het afstromen van het kind, tussen deze tijd waarin de kinderen opgroeien en de tijd waarin zij van school kwamen en welke betekenis zij daar aan geven. Ouders geven op drie verschillende wijzen de mate van

onzekerheid aan namelijk: het maakt geen verschil met vroeger of er is (veel) meer onzekerheid of er zijn juist veel meer kansen dan vroeger. Ook is aan ouders een schaalvraag gesteld over het verschil in de mate van onzekerheid met vroeger en nu met een schaal van nul tot tien waarbij nul geen verschil en tien heel veel verschil met vroeger betekent. In deze paragraaf worden de drie wijzen van onzekerheidsduidingen toegelicht en aangevuld met de verschillende betekenissen die ouders aan die onzekerheid geven.

4.5.1 Geen verschil met vroeger

In het interview is gevraagd of ouders verschil in (on)zekerheid ervaren tussen deze tijd en het moment van opleiding en werk in de tijd dat zij van school kwamen en werk gingen zoeken. Een tweetal ouders geven aan geen verschil te zien of ervaren. Zij zien geen verschil met hun tijd omdat zij ook toen onzekerheid ervaren en werkloosheid zagen. Twee redeneringen worden hierbij gegeven. De eerste redenering stelt dat economie zich ontwikkelt volgens onvermijdelijke schommelingen en dat betekent dat het nu misschien iets minder is en straks misschien weer beter gaat. Bij deze redenering blijft de onzekerheid op hetzelfde pijl.

Het is een soort golfbeweging, dus ik denk ja, dan kan je toevallig als je geluk hebt heel je leven boven aan de golf zitten. Maar de meeste mensen hebben toch wel weer een dal die ze meepakken. Dat komt op een gegeven moment wel weer goed.

(V, hbo, 2)

De tweede redenering is dat het toch om de wilskracht van de mens gaat. Er is een individuele verantwoordelijkheid om hier mee om te gaan. Het motto is hier: waar een wil is, is een weg! Dit is ook de boodschap die zij aan de kinderen mee geven. Overigens wil dat niet zeggen dat deze ouders geen veranderingen zien maar zij geven daar dus geen bijzondere betekenis aan ten aanzien van de mate van onzekerheid. Beide ouders vallen vanwege hun kritische houding ten opzichte van het onderwijs onder de type *kritisch autonome ouders*.

Dus ik geloof niet in meer onzekerheid. Dat is dus ook als het ware de boodschap die je aan kinderen mee moet geven: dit is het leven. (V, hbo, 2)

4.5.2 Meer onzekerheid dan vroeger

Naast de ouders die geen verschil in onzekerheid ervaren met vroeger is er een grote groep namelijk dertien van de negentien ouders die meer onzekerheid ervaren dan vroeger. Dit heeft

vooral, maar niet alleen, te maken met de arbeidsmarkt. De flexibilisering van de arbeidsmarkt, de huidige werkloosheid en een verregaande automatisering en digitalisering van de arbeid veroorzaken onzekerheid voor het toekomstperspectief van de kinderen en voor de ouders zelf. Onzekerheid wordt tevens veroorzaakt door afbraak van de verzorgingsstaat en het feit dat alleen gezonde mensen nog werk lijken te krijgen en mensen met een lichamelijke of geestelijke beperking het moeilijker hebben gekregen om mee te doen in de samenleving. Tot slot wordt de concurrentie in het hogere echelon van de arbeidsmarkt genoemd. Deze ouders zien een zekere diploma-inflatie en ervaren dit als een bedreiging voor de eigen positie.

Ik zie het bij me zelf. Ik ben nog van de oude club en heb veel onderweg ingehaald. Ook met diploma heb je momenteel minder zekerheid dan vroeger. Vaste banen zijn moeilijker te krijgen, pensioenopbouw, die hele verzorgingsmaatschappij is knap afgebroken en het gaat zover dat je nu dus een nul-urencontract kan krijgen of via een uitzendbureau mensen inhuurt en dat is het wel zo 'n beetje. Je bent echt mazzelaar als je een echte baan hebt. (M, wo, 4)

R: Ik ben bij de ABN-AMRO gaan werken en daar kwamen per maand tien jongeren binnen en die werden weer overal op elke afdeling gezet, voortdurend kwamen er jongelui binnen. En ja daar moest je ook leren. Je moet voortdurend leren. En dat vind ik nu moeilijker, want als je dan ziet mensen proberen zo hoog mogelijk te grijpen, dat probeer ik voor mijn kinderen zelf ook, maar je moet zien de rest te overstijgen want je hebt te veel concurrentie. En dat is moeilijk.

I: En daar ziet u een verschil in met vroeger?

R: ja, absoluut. Ja. Als je ziet wat ze nu binnen halen dat mag allen met hbo zijn en van de rest komt niks lagers meer binnen. (V, havo, 3)

Voor ouders die te maken hebben met kinderen die afstromen heeft dit verschillende betekenissen. Zo zijn er ouders die zich zorgen maken over het niveau dat hun kind kan halen na de afstroom. De zorgen over het kind hebben dan meer te maken met een kleinere kans op een goede baan, vergeleken met het niveau waarop het eerst zat. Maar wat ook meespeelt is dat het kind zich nu minder onderscheidt van de middengroepen. Daarbij spelen soms verwachtingen van eigen familie en persoonlijke achtergrond een grote rol.

Dat is wel iets wat door je gedachten speelt, en als je natuurlijk een havo-opleiding hebt en misschien niet vwo of universiteit, dan zit je denk ik een beetje in die middengroep. Misschien nog niet eens. (V, wo, 4)

Het is belangrijk om je tijdens je onderwijsloopbaan te onderscheiden en te excelleren. Als het gaat om zekerheid dan is denk ik als je met zesjes slaagt, dan is je kans op vervolgopleidingen minder dan in mijn tijd. En met werk evenzo of nog veel sterker. (V, wo, 3)

4.5.3 Meer kansen dan vroeger

Vier ouders geven aan dat er in deze tijd juist meer kansen aanwezig zijn voor kinderen om iets te bereiken. Meer nog dan de situatie van enkele decennia geleden, zien deze ouders door nieuwe technologieën en het verdwijnen van landsgrenzen, een wereld ontstaan waar voor iedereen meer vooruitzichten zijn dan vroeger. Met name bij *de afhankelijke ouder* komt deze elementen sterk naar voren (twee van de drie interviews). Zij zien nieuwe mogelijkheden van het onderwijs voor de kinderen weggelegd die zijzelf niet hebben gehad. Maar ook bij *de (kritische) autonome ouder* komt deze visie op de tijd voor en zien zij ook kansen vanwege het internationaler worden van de mogelijkheden en het verdwijnen van grenzen.

Dat verschil met vroeger betekent heel veel kansen. We hebben alle mogelijkheden benut. Het is geen garantie voor succes. Ik ben opgegroeid met het idee mijn ouders kwamen hier naar toe als analfabeten. Mijn moeder is ergens op haar vijftigste nog naar school gegaan. Mijn vader heeft het iets eerder gedaan. Ik heb echt het stukje gezien van vooruit denken, je komt er wel. (V, hbo, 1)

Toen ik de huishoudschool had gedaan was het bagger, allemaal onzekerheden. Deze tijd vind ik het veel beter. Als ik naar dertig jaar terug kijk dan denk ik van nee hoor dat is niks van mij. Er zijn nu allemaal mogelijkheden. Computers zijn nu gewoon belangrijk in het leven. En dat was toen niet. Nu kunnen ze met computers werken. Ze kunnen nu van alles. Wij hadden gewoon niks. Nee, ik ziet de toekomst nu beter dan in mijn tijd. (V, vmbo, 1)

4.5.4 Mate van onzekerheid

In de interviews is aan de hand van een schaalvraag gevraagd over het verschil in de mate van onzekerheid in vergelijking met vroeger en nu met een schaal van nul tot tien waarbij nul geen verschil en tien heel veel verschil met vroeger betekent. Opvallend hierbij is dat *de afhankelijke ouder* heel positief staat tegenover deze tijd en veel kansen ziet. Eén ouder waardeert het zelfs met min zes waarmee bedoeld wordt dat deze tijd veel meer kansen biedt dan vroeger.

Nee, ik ziet de toekomst nu beter dan in mijn tijd. Tegenwoordig heb je gewoon veel meer keuze. (V, vmbo, 1)

De onzekere ouder geeft via deze schaalvraag, maar ook via de vraag meer, minder of geen verschil onzekerheid aan dat zij in deze tijd grote onzekerheid ervaart. Het gemiddelde cijfer is een zes, hetgeen betekent dat de onzekere ouder het verschil aan onzekerheid dus hoog waardeert. De hoge cijfers geven duidelijk aan dat zij zich zorgen maken en benoemen daarbij vooral het risico om geen werk te krijgen of te verliezen als grote onzekerheid van deze tijd.

Ik denk dat ze het een stuk moeilijker gaan krijgen. Er is sowieso minder werk Er is veel onzekerheid, onder andere door kleine contracten. De vastigheid is weg. (V, mbo, 3)

De autonome ouder ervaart ook een zekere mate van onzekerheid maar minder dan *de onzekere ouder*. Als het in cijfers uitgedrukt wordt dan komt deze groep op ruim vier. Dat deze groep ouders minder onzekerheid ervaren zal vooral te maken hebben dat zij het zelf nog goed hebben qua werk en inkomen, maar ook vanwege de tendens dat er nog steeds vraag is naar hoogopgeleide werknemers en zij ook onzekerheid wegedeneren door te wijzen op mogelijkheden en eigen verantwoordelijkheid die zij zelf ziet als opdracht in deze tijd.

4.6 Handelingsstrategieën bij afstroom

Deze paragraaf behandelt de verschillende strategieën die ouders hanteren als kinderen afstromen in het havo of vwo Alle geïnterviewde ouders zijn betrokken op de onderwijsloopbaan van hun kind, en willen dat het kind de opleiding succesvol afrondt. De strategieën die ouders hierbij inzetten variëren tussen een meer volgende of juist leidende

strategie richting het onderwijs maar ook tussen een meer onzekere en kritische strategie. Bij het beoordelen van de handelingsstrategie van ouders is gekeken naar wie het initiatief heeft genomen bij de afstroom van het kind en naar de waardering voor de samenwerking met de school in deze periode (zie ook datamatrix).

Dwars door deze uitersten zijn ook duidelijke tussenvormen gevonden waarbij een groep ouders zich meer richten op het sociale emotionele welbevinden van hun kinderen, en meer reactief op onderwijssignalen aan de slag gaan. Het gaat hierbij om typeringen waarbij geen sprake is van een waardeoordeel, maar gedragingen die in verschillende situaties kunnen plaatsvinden. Tot slot wordt ook beschreven hoe verschillend ouders met het dilemma afstromen, of blijven zitten, omgaan.

4.6.1 Volgend

In de interviews worden een aantal voorbeelden aangereikt waarbij de ouders soms rechtstreeks, soms via het kind door de school wordt geadviseerd om het kind naar een lager niveau te laten afstromen. Ouders stellen zich hierbij afhankelijk op, vanuit het oogpunt dat de school een deskundige en professionele organisatie is. Ook in de periode voor het proces van afstromen hebben ouders over het algemeen weinig tot geen initiatieven genomen om iets te doen tegen het zich aandienende besluit van afstroming. In hun ogen heeft de school hierbij de belangrijke taak om een weloverwogen besluit te nemen en het kind en de ouders goed te adviseren en te begeleiden. Externe hulp (verlening) voor ouders en of kind is hierbij soms noodzakelijk.

Op de school is een schoolmaatschappelijk werkster. Ik heb met haar gesproken en ik wil wel hulp daarvoor, want ik heb geen verstand van die school en zo weet je. Nou zij heeft wel meegewerkt met mij. En er is een juffrouw geweest die meer verstand heeft met zo'n situatie en naar welke school hij ook beter kan en naar daar doorstromen en zo. En die heeft ons geadviseerd. (V, vmbo, 1)

Deze *afhankelijke ouders* hebben minder zicht hebben op het onderwijssysteem in zijn algemeenheid, en op de mogelijke alternatieven en hulpbronnen in het bijzonder. Onzekerheid speelt bij deze ouders minder omdat juist zij kansen zien en optimistisch zijn. Opvallend is de positieve aandacht van deze ouders voor hun kinderen als zij signalen zien waarbij het kind zich niet gelukkig voelt, opstandig wordt of andere verontrustende signalen afgeeft. Zij vinden dat hier een oplossing voor moet komen, bijvoorbeeld in het voorstel van afstromen

door de school. Het dilemma van blijven zitten of afstromen is voor de ouders hierbij geen punt van overweging. Tot slot zijn bij deze ouders ook de financiële middelen om de kinderen te ondersteunen met bij voorbeeld huiswerkbegeleiding op school of inhuren onvoldoende of beperkt.

I: En after school heeft hij niet gedaan?

R: Nee, nee, dat kost een hoop geld, dat moet ik nog meer gaan werken. (V, vmbo, 1)

Bij de volgende en soms ook teruggetrokken strategie van ouders bij het proces van afstromen zien we wel betrokkenheid bij de kinderen door gesprekken met de kinderen en eventueel wat huiswerkbegeleiding. Zij plaatsen zich veel liever op de derde plaats achter de leerling en de school, waar het gaat om sturing naar een succesvolle schoolloopbaan en invloed uitoefenen in het proces. Het dilemma om te kiezen voor afstromen of blijven zitten wordt door ouders wel ervaren maar zij laten dit toch vooral over aan school zonder een echt weerwoord. De school heeft een duidelijk initiërende rol en ook hierbij is een goede communicatie met heldere ijkpunten van groot belang om ouders en leerling mee te nemen.

I: Uit onderzoek (Zittenblijven of afstromen?: Rianne Kloosterman en Paul M. de Graaf) komt naar voren dat ouders uit de midden- en hogere klasse eerder kiezen voor blijven zitten in plaats van afstromen dan ouders uit lagere klasse. Herkent u dit?

R2: Ja. Nou ja laat ik zeggen, ouders uit lagere sociaal-economische milieus kan ik makkelijker overtuigen dan ouders uit een hogere sociaal-economische milieus.

(Schoolcontactpersoon, 2)

4.6.2 Kritisch

Een andere strategie is de bewuste keuze van ouders om de ontwikkeling van het kind voorop te zetten. Zij vinden het belangrijk om te kijken waar het kind zit in haar of zijn ontwikkeling en deze ouders willen dat het onderwijs daar de kans voor biedt. Dit kan bijvoorbeeld tot gevolg hebben dat ouders, in samenspraak met het kind, kiezen voor blijven zitten, in plaats van afstromen naar een lager schoolniveau. Deze vaak hoogopgeleide ouders zijn kritisch op het prestatiegerichte van het onderwijs en proberen ruimte te bedingen voor hun kind. Deze ouders ervaren eerder onzekerheid voor zover het de ontwikkeling van hun kind aangaat, dan onzekerheid over de toekomst van de arbeidsmarkt. Gemiddeld wordt de samenwerking met de scholen als voldoende gewaardeerd.

R: De school heeft eerst gesproken met het kind of het niet beter zou zijn om af te stromen. En toen heb ik gezegd dat ik het niet netjes vind dat ze het eerst aan het kind vragen en dan bij mij komen. Hij is veertien! Zo gaan we niet met elkaar om. Verder een prima school. Maar zo is het spel ingezet, bewust of onbewust dat laat ik even in het midden. Meestal worden ouders eerst gevraagd maar in dit geval was het dus eerst besproken met mijn zoon. En toen werd er tegen mij gezegd we hebben het al met uw zoon besproken. Dag. Dus daar was ik niet helemaal tevreden over.

I: Wat is daarbij voor u de belangrijkste afweging.

*R: De school zegt dat de overheid vindt dat leerlingen niet moeten blijven zitten en ik zeg tegen de school dat ze tegen de overheid moeten zeggen dat mijn zoon een jaar extra nodig heeft. Er wordt niet gezegd dat hij het niet kan. Dat wordt nooit gezegd. Het is ook vrij risky om dat te zeggen bij een kind op die leeftijd: hij kan het niet.
(V, hbo, 2)*

Dus ik hoop dat er van binnen van alles gerijpt is, zodat je alsnog kan zeggen, oké, je hebt lang op deze school gezeten. Als je zegt vijf havo, heb je zeven jaar over gedaan. Als je het in vijf jaar had gedaan, dan had je twee jaar langer vrolijk je ding kunnen doen. Maar dat is ook een beetje hoe wij denken. Alles wat hij doet is wel wat bij hem hoort en een mens ontwikkelt natuurlijk zichzelf. En dan ga je zien wat er uitkomt en wanneer het er uit komt. (V, vwo, 2)

4.6.3 Leidend

In de interviews beschrijven vijf hoogopgeleide ouders een duidelijke strategie waarbij ouders het afstromen van het kind zien aankomen en zelf initiatief gaan ondernemen. Omdat zij hier veel moeite mee hebben nemen zij initiatieven om dit te voorkomen, of ze sturen bij zodat er bijvoorbeeld niet een schooljaar verloren gaat en nemen zelf het initiatief voor een besluit tot afstroming. Deze ouders profileren zich als leiders. Zij gaan met hun kind en school in gesprek, interveniëren, anticiperen: zij zijn proactief. Zij willen invloed uitoefenen op de uitkomst van de schoolloopbaan van het kind. Extra ondersteuning op school en daarbuiten wordt ingezet en ouders doen zelf ook veel om het succes van het kind te bevorderen. Veelal hebben deze ouders echte ambities ten aanzien van het succes van de schoolloopbaan van het kind. Ouders ervaren dit proces van keuze maken en sturen als een worsteling met

onzekerheid over de beslissing. Maar hun strategie gaat ook terug op hun eigen streven en ambities.

Beroepswensen en het ontwikkelen daarvan mede gebaseerd op arbeidsmarktkansen is voor deze ouders belangrijk voor de motivatie voor de schoolloopbaan. Zij vinden dat het beroepsperspectief niet per se onder druk staat door het afstromen, omdat het Nederlandse onderwijssysteem vele (om-)wegen kent naar hbo en universitaire opleidingen. Wel zien zij meer concurrentie in het hogere segment. Als belangrijke pluspunten voor een geslaagde schoolcarrière, worden naast het werkportfolio, gezien: een persoonlijk portfolio en excelleren in het onderwijs. Deze ouders zijn optimistisch ingesteld, zij zien ondanks de afstroom veel mogelijkheden en zijn proactief. De samenwerking met school wordt over het algemeen als goed gewaardeerd.

Dus ze stond op een gegeven moment vijf onvoldoendes, waarvan een aantal wel een vijf komma vier waren en de school zei dat haalt ze nog wel op. Maar ik denk en als ze het niet haalt dan moet ze in vier vwo blijven zitten. Dat is geen ramp maar dan heeft ze nog steeds het gevoel ik kan het niet. Zo zit zij in elkaar. Dus toen hebben wij rond de herfstvakantie al op school aangekaart jongens als we nu zien dat het niet gaat kunnen we dan niet haar nu naar havo vier laten gaan. Dan kan ze daar weer met vriendinnen uit de brugklas zitten daarin, er was een meisje van vwo twee naar havo drie teruggegaan, die kent ze nog laat ze daar nou mee doorstromen. Nou dat heeft wel een beetje een worsteling bij haar doorgemaakt. Mijn dochter wilde toch eigenlijk wel dat vwo vier proberen. En ik denk dat zij het op dat moment best eventjes als een soort van afgang ervaren heeft gevonden. Het lerarenkorps was een beetje half half. Zo van ja we denken dat ze het vwo wel aan zou moeten kunnen, maar dat het nu even niet lukt. En de andere helft van nou misschien is de havo wel verstandig. Het even wat langzamer doet en eventueel straks het vwo doet. Dus uiteindelijk tijdens de kerstvakantie hebben we dat besloten en eigenlijk zijn we er allemaal heel gelukkig mee. En dat is een groot pluspunt. (V, wo, 4)

4.6.4 Opstandig

Vooraf de onzekere ouder uit zijn boosheid en frustratie wanneer het kind afstroomt en zij zijn niet akkoord met de uitvoering van het beleid van school. Deze ouders voelen zich vaak onmachtig in de aansturing van de schoolloopbaan van het kind. Het kind voldoet niet aan de

eisen van school en de ouders vinden dat de school het kind onvoldoende steunt. Deze ouders vechten voor wat het waard is tegen gevoeld onrecht.

Op een gegeven moment was ik ook best wel boos, maar dat was toen nog in het begin, het is in feite wel zo dat wij betalen de leerkrachten om mijn kind les te geven het is niet zo dat ze een gunst krijgen, maar zo wordt het tegenwoordig wel gezien. En dat vond ik toen wel heel vervelend. Ik was er zo klaar mee. Ik ben nog één keer met een gesprek op een moment dat ik met een vriendin weg wilde gaan en er was een gaatje vrij gekomen en toen is mijn vriendin meegegaan en die heeft met verbazing en verbijstering als toeschouwer gezeten. Je legt je verhaal uit en je ziet dat je er echt geëmotioneerd van bent en de tranen liepen over mijn ogen van onmacht dat ik dacht ik loop tegen een muur aan. Ik dacht ben ik nou gek? (V, havo, 3)

...voor sommige vaak allochtone ouders is het meer het gevecht van mijn kind moet echt de kans krijgen. (Schoolcontactpersoon, 1)

Zij voelen zich niet gehoord door de school en komen op voor hun kind, ondanks het feit dat zij ook bij het kind de zwaktes zien. Ouders en school lijken niet samen door één deur te kunnen. Acceptatie van elkaars positie is ver weg. Bij deze ouders is ook een hoge mate van onzekerheid aanwezig. Men ziet de toekomst met argusogen tegemoet. Bij het afstromen van het kind gaat het ze om de omstandigheden waarin dit plaatsvindt waarmee ze grote moeite hebben. Ze voelen zich hierin onvoldoende gesteund. De school wordt niet ervaren als partner bij de schoolloopbaan van het kind.

Want ja als ouders sta je eigenlijk een beetje aan de zijlijn in het voortgezet onderwijs. Het is vechten tegen de bierkaai. (V, mbo, 2)

4.7 Typologie ouders

Economisch, sociaal en cultureel kapitaal bepalen voor een groot deel de verschillende handelingsstrategieën van ouders, de mate van onzekerheid en de betekenis hiervan. Dat wil geenszins zeggen dat deze factoren allesbepalend zijn, er is speelruimte voor het ontwikkelen van een leefstijl en het komen tot eigen visie en afwegingen. Een typologie wordt gebruikt om deze sociale werkelijkheid beter te begrijpen en inzichtelijker te maken. In deze typologie van de ouder worden typen ouders beschreven op grond van bevindingen uit de interviews. Deze

Tabel 4: Typologie: onderwijsouder en afstroom

De afhankelijke ouder (laagopgeleid)	De weg tot schoolkeuze	- Advies basisschool opvolgen
	Betekenenissen van het hoger onderwijs	- Zelfstandig kunnen leven, economisch perspectief
	Beoordeling en betekenis afstroom	- Voorrang welbevinden
	Meer, minder of geen verschil onzekerheid	- Minder onzekerheid
	Betekenis onzekerheid	- Veel kansen
	Samenwerking school	- Goed
	Strategisch gedragspatroon	- Volgend, korte termijn
	Ouder-kind	- Ouder gericht op emotionele ondersteuning kind, zelfstandig leren, snel begrip grenzen leerling
De onzekere ouder (middelbaar opgeleid)	De weg tot schoolkeuze	- Advies basisschool, ouders, schoolbezoeken, internet
	Betekenenissen van het hoger onderwijs	- Welbevinden, minder keuze, meer kans
	Beoordeling en betekenis afstroom	- Voorrang welbevinden, kritiek op schoolklimaat, les voor kind, vertwijfeld ouderschap
	Meer, minder of geen verschil onzekerheid	- Meer onzekerheid
	Betekenis onzekerheid	- Minder kansen, minder werk, teleurgesteld of kansen blijven hetzelfde, levenslessen
	Samenwerking school	- Matig
	Strategisch gedragspatroon	- Opstandig, wisselend korte en lange termijn
	Ouder-kind	- Veel inzet, soms onmachtig, ondersteuning zoekend
De autonome ouder (hoogopgeleid)	De weg tot schoolkeuze	- Advies basisschool, ouders, schoolbezoeken, internet en kennissen
	Betekenenissen van het hoger onderwijs	- Economisch perspectief, prestige, status, persoonlijke ontwikkeling
	Beoordeling en betekenis afstroom	- Minder keuzemogelijkheden, falend ouderschap, kritiek op onderwijssysteem
	Meer, minder of geen verschil onzekerheid	- Meer onzekerheid of geen verschil
	Betekenis onzekerheid	- Minder kans werk, afbraak sociale voorzieningen, meer keuze, moeten excelleren en onderscheiden, waar een wil is, is een weg!
	Samenwerking school	- Goed
	Strategisch gedragspatroon	- Proactief, lange termijn
	Ouder-kind	- Sturend op hoogst haalbare
Subtype: De kritisch autonome ouder (hoogopgeleid)	Betekenenissen van het hoger onderwijs	- Persoonlijke ontwikkeling, bijdrage samenleving, idealisme, economisch perspectief
	Beoordeling en betekenis afstroom	- Blijven zitten moet mogelijk zijn, misschien meer tijd nodig, minder keuzemogelijkheden op opleidings- en arbeidsmarkt, welbevinden van kind centraal
	Ouder-kind	- Geïnteresseerd in persoonlijke ontwikkeling, ruimte geven

typen zijn bedoeld om zo veel als mogelijk de werkelijkheid recht te doen en zijn ontstaan aan de hand van de gevonden resultaten uit de negentien interviews.

Bij het maken van de typologie van de ouders is onderscheid gemaakt tussen laag-, middelbaar- en hoogopgeleide ouders. Uit de interviews is een duidelijk onderscheid naar voren gekomen tussen deze drie groepen. Kennis van het onderwijssysteem, de aanwezigheid van financiële, sociale en culturele hulpbronnen, de aanpak bij afstromen of blijven zitten en de relatie met het onderwijs is onderscheidend. Het onderscheid tussen prestatiegericht en ontwikkelingsgericht lijkt door alle drie de groepen of typeringen heen te lopen. In de betekenis van het hoger onderwijs zijn vooral de laagopgeleide gericht op economisch voordeel gericht echter bij de besluitvorming bij afstroom is de ouder gericht op het welbevinden van het kind.

4.8 Samenvatting

Wat is er in dit onderzoek naar toenemende onzekerheid van de middenklasse in het onderwijsdomein aan resultaat gevonden? Onderzocht zijn de betekenissen en handelingsstrategieën van ouders uit de middenklasse bij afstroom van het kind in twee typen van voortgezet onderwijs: het Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs (havo), en het Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs (vwo). Van de interviews is een analyse gemaakt en verwerkt in een datamatrix. Vervolgens zijn verbanden gezien in opleidingsniveau en een aantal handelingsstrategieën en betekenissen die geleid hebben tot een typologie met drie type ouders. We noemen de drie typen van deze typologie 1) de *afhankelijke ouder*, 2) de *onzekere ouder* en 3) de *autonome ouder*.

Allereerst werden de ouders de vraag gesteld wat het voor hun betekent als het kind afstroomt in de bovenbouw van havo of vwo. Hoogopgeleide ouders ontlene daaraan verschillende betekenissen. Een aantal ouders benoemt een gevoel van vertwijfeld ouderschap die in een enkel geval te maken heeft met afkomst. De *autonome ouder* is ook teleurgesteld over alle investeringen die gedaan zijn in een voorspoedige schoolloopbaan richting hoger beroepsopleiding of universiteit, maar die nu minder opleveren dan ze gehoopt hadden. De geïnterviewde ouders zijn tegelijk bevreesd voor neerwaartse mobiliteit en voelen een grote verantwoordelijkheid voor de afstroom van hun kind. Een deel van de *autonome ouder*, is kritisch op het onderwijs en is meer gericht op de ontwikkeling van het kind, we noemen deze subtype de *kritisch autonome ouder*. Zij achten de persoonlijke ontwikkeling van het kind van meer belang, dan dat het moet presteren, iets waar volgens hun het onderwijs de meeste

nadruk op legt. Zij zijn ook kritisch op de gedachte dat zitten blijven niet efficiënt zou zijn en zien hierin vooral een economisch argument in plaats van pedagogische onderbouwing.

De *afhankelijke ouder* legt meer de nadruk op het welbevinden van het kind, is afhankelijk van het schoolsysteem en de professionals die daar werken en ziet veel kansen voor de toekomst van hun kind. Bij de *afhankelijke ouder* is ook sprake van beperkte financiële mogelijkheden om het kind te ondersteunen met bijlessen of betaalde huiswerkbegeleiding. Wat de *afhankelijke ouder* motiveert is, dat het kind een betere positie in de samenleving krijgt, dan zijzelf hebben.

Uit de interviews blijkt dat vooral de *autonome ouder* veel investeert in trainingen, cursussen, bijlessen, huiswerkbegeleiding en excursies naar een hoge school of universiteit ten einde een geslaagde schoolloopbaan van het kind te realiseren. In tegenstelling tot vroeger zijn minder zekerheden over het traject van een hogere schoolloopbaan en moet hiervoor extra geïnvesteerd worden ter voorkoming van een neerwaartse mobiliteit. Deze investeringen zijn, zo blijkt ook uit de interviews, echter niet voor iedereen op te brengen.

De middenklasse, in de typologie de *onzekere ouder* en de *autonome ouder*, is duidelijk onzekerder in de keuze voor een middelbare school voor het kind. Terwijl vroeger de keuze van een school vooral bepaald werd door afkomst en de zuil waar men in opgroeide is deze nu voor een veel groter deel afhankelijk van prestatie in combinatie met de mogelijkheden die ouders hebben vanuit hun economische, culturele en sociale kapitaal. Hoogopgeleide ouders zijn soms al jaren van tevoren bezig met dit moment en bezoeken vele scholen in de stad en internetsites en spreken met andere ouders en kennissen om de best mogelijke keuze te maken. De hoeveelheid keuzemogelijkheden voor een middelbare school veroorzaakt keuzestress. Hoogopgeleide ouders vragen zich ernstig af of de informatie die zij krijgen, ook echt zijn uitwerking vindt in de praktijk. Wordt er daadwerkelijk gedaan wat er in de schoolgids staat?

De *autonome ouder* verwacht dat de schoolkeuze zich van het 'gewone' hoger middelbaar onderwijs dient te onderscheiden. Alleen zo zal het kind later een goede plek op de beroepenmarkt weten te veroveren. Het onderwijs probeert hierop in te spelen door nieuwe vormen van onderscheidende opleidingen aan te bieden, zoals technasium en tweetalig onderwijs. De afhankelijke ouder laat zich meer leiden door het advies van de lagere school.

Economisch perspectief, geslaagd zijn in het leven, iets betekenen voor de samenleving en persoonlijke ontwikkeling; deze perspectieven geven volgens de *autonome ouder* betekenis aan het hoger voortgezet onderwijs. Diploma-inflatie en de grote toestroom van hoogopgeleide mensen met een afname aan beroepsperspectief in het middenkader

ervaart de *autonome ouder* en de *onzekere ouder* als een risico, en soms ook als een bedreiging. Laagopgeleide ouders geven een andere betekenis aan het hogere middelbare onderwijs van hun kind. Het gaat in hun ogen om een zelfstandig leven opbouwen, vooruitstreven, en hogerop komen dan zichzelf.

De mate van onzekerheid die de ouders ervaren, kunnen op drie manieren worden omschreven: óf het maakt geen verschil met vroeger, óf er is (veel) meer onzekerheid, óf er zijn juist veel meer kansen dan vroeger. Dit beeld van onzekerheid komt zowel bij de hoger opgeleide als bij de lager opgeleide ouders naar voren. In de handelingsstrategieën zien we vooral bij de *onzekere ouder* en de *autonome ouder* veel inzet, motivatie, persoonlijke ondersteuning of externe ondersteuning om het kind op een zo hoog mogelijke plek in het onderwijs te krijgen. Het proactief en leidend handelen richting het kind en de school geeft aan de *autonome ouder* sterke ambities hebben ten aanzien van de schoolcarrière van het kind. Zij voelen zich bijzonder verantwoordelijk het kind op een hoog niveau in het onderwijs te krijgen.

Opvallend is ten slotte dat de *afhankelijke ouder* meer volgend is, dan de *onzekere* en *autonome* ouder. Zij stellen zich vooral afhankelijk op ten aanzien van het onderwijssysteem, terwijl de onzekere ouder eerder vecht tegen het onderwijssysteem.

Hoofdstuk 5 Conclusie, discussie en aanbevelingen

De centrale probleemstelling in deze scriptie luidt: *is er sprake van een toenemende onzekerheid bij de middenklasse?* Voordat hierop dieper wordt ingegaan, worden allereerst de deelvragen behandeld. De eerste gaat over de vraag, wat voor betekenis ouders aan hogere vormen van middelbaar onderwijs geven. De tweede betreft de vraag, wat het voor ouders betekent als een kind afstroomt? De derde gaat over de vraag, wat voor strategieën zij daarbij hanteren en of een verschil in betekenis is en handelingsstrategie tussen hoog- en laagopgeleide ouders? Het hoofdstuk eindigt met discussie en aanbevelingen.

5.1 Beantwoording van de deelvragen

5.1.1 Welke betekenis geven ouders aan het feit dat hun kind in een hogere vorm van algemeen voortgezet onderwijs of voorbereidend wetenschappelijk onderwijs zit?

De ouders geven in de interviews diverse betekenissen aan de hogere vormen van middelbaar onderwijs of voorbereidend wetenschappelijk onderwijs aan hun kinderen. Deze betekenissen zijn: een economisch perspectief, geslaagd zijn in het leven, persoonlijke ontwikkeling, zelfstandigheid en eigenwaarde, idealistische motieven en prestatie naar eigen vermogen.

Voor de *autonome ouder* betekent de hogere vorm van onderwijs vooral economisch perspectief, het geslaagd zijn in het leven, prestige maar ook idealisme (iets betekenen voor de samenleving) en persoonlijke ontwikkeling van het kind. Voor deze ouder is het volgen van het hoger onderwijs van het kind een project waar veel in geïnvesteerd wordt en waarvan men ook goede resultaten wil zien. Er wordt door deze ouders veel belang gehecht aan een goede schoolloopbaan van het kind omdat zij er van overtuigd zijn dat dit de toekomst van het kind gaat bepalen en welke positie deze in de samenleving zal krijgen. De verscheidenheid aan betekenissen geeft aan dat de middenklasse op een individuele manier zoekt om voor haar kinderen een goede plaats in de samenleving te realiseren in plaats van zeker te kunnen zijn van haar sociale reproductie.

De *onzekere ouder* geeft ook diverse betekenissen aan het hogere vorm van voortgezet onderwijs waarbij het economisch perspectief (meer of minder kansen) lijkt te overheersen. Bij deze groep wordt ook de erkenning en het hebben van goed perspectief met het behalen van een diploma van middelbare beroepsopleiding benadrukt. Een tweetal ouder geven aan de persoonlijke ontwikkeling als belangrijkste betekenis gezien. Bij deze groep komen minder

pretentie of prestige naar boven: het is goed als het lukt om een havo- of vwo-diploma te halen, maar lukt het niet dan is er geen man over boord.

De *afhankelijke ouder* geeft vooral zelfstandigheid, eigenwaarde en economisch perspectief als belangrijkste betekenis aan het feit dat het kind in een hogere vorm van algemeen voortgezet onderwijs of voorbereidend wetenschappelijk onderwijs zit. Voor de langere termijn ziet de *afhankelijke ouder* voordeel voor een hogere opleiding en hoopt zij op een goed betaalde baan in de toekomst voor het kind.

5.1.2 Wat betekent het voor ouders wanneer hun kind binnen het voortgezet onderwijs afstroomt en welke handelingsstrategieën hanteren zij hierbij?

Deze vraag gaat na wat afstroom binnen het voortgezet onderwijs betekent voor de ouders. Afstroom wordt beleefd als een moment waarop toekomstplannen op losse schroeven komen te staan, zoals zicht op een vervolgopleiding of het vinden van werk. In de literatuur (Ball, 2002) zien we dat de middenklasse haar uiterste best doet om hun kind zo hoog mogelijk het onderwijs te laten instromen en verlaten, maar ook hoe onzeker ouders zijn bij het realiseren van dit doel. Door een antwoord op deze vraag te krijgen wordt geprobeerd om meer inzicht te verkrijgen in de onzekerheid van de middenklasse bij belangrijke onderwijskeuzemomenten.

De *autonome ouder* noemt vooral het vertwijfeld ouderschap maar ook vermindering van keuze van vervolgopleidingen als belangrijkste betekenis. Zij geven daarmee aan dat zij zich verantwoordelijk voelen voor de afstroom van hun kind en vrezen voor een ander, lager perspectief met minder keuzen: neerwaartse sociale mobiliteit komt dichterbij! Dit moment is een moment van grote vertwijfeling waarin verwachtingen van een ouder omslaan in een teleurstelling. Schoolcontactpersonen geven ook aan dat deze gesprekken met ouders vaak lastig en emotioneel zijn.

De *afhankelijke ouder* ziet afstroom eerder in het belang van het kind, omdat het op zijn tenen loopt. Na de beslissing over afstroom en de doorstart op een lager niveau keert de rust terug en zit het kind beter in zijn vel. Het korte termijn denken staat duidelijk voorop bij de *afhankelijke ouder* en zij volgt hierbij de adviezen van de school over het algemeen zonder veel verweer op.

Voor de *onzekere ouder* betekent afstroom van het kind ook een duidelijke stap terug waardoor minder kansen ontstaan. Het overstappen naar een lager niveau is duidelijk minder erg als de afstroom van vwo naar havo is dan dat afstroom plaatsvindt van havo naar mavo. Juist hier zijn ouders teleurgesteld en zien zij wel vaak ook de keuze voor het welbevinden

van het kind, maar is er ook verzet en de kritiek op de school tegen de dwang een lagere vorm van onderwijs te accepteren. Deze ouders geven ook aan dat afstroom een les voor een kind kan zijn door bij voorbeeld aan te geven dat het kind nu voortaan beter zijn best moet doen. Tot slot zien we ook bij deze ouders vormen van vertwijfeld ouderschap.

De handelingsstrategieën bij afstroom die in het onderzoek naar voren zijn gekomen zijn ook verschillend. We zien bij de *autonome ouder* een duidelijke mening, een zekere kennis van zaken, soms kritisch op het onderwijssysteem (*kritisch autonome ouder*) en hebben een hoog ambitieniveau voor hun kinderen. Uitgaande van wat er met het kind moet gebeuren is het voor deze ouders niet vanzelfsprekend dat het kind moet afstromen. Op proactieve wijze proberen zij op allerlei manieren hun financieel, cultureel en sociaal kapitaal in te zetten, in de hoop dat het kind een zo hoog mogelijk opleidingsniveau bereiken kan. Hierbij is het risico dat het kind overvraagd wordt en de behoefte en wensen van ouders te veel op de voorgrond staan. De samenwerkingsrelatie met school is, hoewel soms kritisch, bij alle ouders op één na goed geweest. Zij zien school als partner om het kind op een zo'n hoog mogelijk niveau te krijgen en zijn daarin bereid zelf ook veel te investeren.

De *afhankelijke ouder* is vaker volgend. Op het moment dat afstroom aan de orde is stellen zij zich afhankelijk op van de professionele onderwijsorganisatie. De samenwerking met de school verloopt over het algemeen goed. Omdat deze ouders het onderwijssysteem vaak nauwelijks overzien, steunen zij op de professionals van het onderwijs, of uit de hulpverlening. Ook deze ouder probeert wel iets te doen om afstroom te voorkomen en vraagt dan bij voorbeeld een familielid of iemand van een sociale instelling om te helpen. Financiële middelen om deskundige hulp in te zetten ontbreken of zijn beperkt.

De *onzekere ouder* probeert vanuit belangenbehartiging van het kind de school mee te krijgen in de door hun gewenste richting. Twee van de vijf ouders uitten felle kritiek op het schoolklimaat en de deskundigheid van de docenten. Zij waren bijzonder teleurgesteld in hetgeen de school voor hun deed. De *onzekere ouder* heeft moeite om een goede samenwerking met school te realiseren. Zij waarderen de samenwerking gemiddeld als matig en deze score is opvallend vergeleken met de *afhankelijke* en de *autonome ouder* die de samenwerking met school als positief waarderen.

Bij de *autonome ouder* zien we een gerichtheid op de toekomst, ontwikkeling van de persoon, de potentie realiseren en dit wordt als een wezenlijke opvoedingsopdracht gezien. Volgens Ball (2003) heeft de middenklasse een zijnswijze van 'incompleteid'. Daarmee bedoelt hij dat de middenklasse toekomstgericht is, gericht op ontwikkeling, potentie realiseren en dat ouders de verantwoordelijkheid hebben die toekomst te realiseren voor hun

kind. Planning, controle, risico en bezorgdheid zijn hierbij, volgens Ball, gezien de maatschappelijke context een gegeven.

5.1.3 Is er een verschil in betekenis en handelingsstrategie tussen de middenklasse en lagere klasse?

In dit onderzoek is een onderscheid gemaakt in drie typen ouders namelijk de *afhankelijke ouder*, de *onzekere ouder* en de *autonome ouder*. Dit onderscheid heeft te maken met het niveau van opleiding, de mate van ervaren onzekerheid en de samenwerking met school. De *afhankelijke ouder* is laag opgeleid, ervaart weinig tot geen onzekerheid, integendeel hij ziet kansen in deze nieuwe tijd en heeft een goede samenwerking met school. De *onzekere ouder* is middelbaar opgeleid, ervaart veel onzekerheid in deze tijd vooral ten aanzien van werkgelegenheid en heeft een matige samenwerking met school. Tot slot is er de *autonome ouder* die hoogopgeleid is, wel onzeker maar minder dan de *onzekere ouder*, een goede samenwerking heeft met school en zich veelal proactief opstelt bij afstroom. Een deel van deze autonome ouder onderscheidt zich door zich kritisch op te stellen ten opzichte van het onderwijssysteem en minder onzekerheid lijkt te ervaren. Dit subtype is de *kritisch autonome ouder* genoemd.

Daar waar de *volgende ouder* zich afhankelijk opstelt, vrije tijd belangrijk vindt en minder aandacht heeft voor de cognitieve ontwikkeling, zien we bij de *autonome ouder* een meer kritische, proactieve en ambitieuze houding ten aanzien van scholen en kinderen. De hoogopgeleide ouders hebben meer aandacht voor schoolkeuze, ondersteunen kinderen met trainingen, cursussen en bijlessen en zijn intensief betrokken bij het directe schoolgebeuren. Zij zijn meer prestatiegericht en in het risicomanagement zien we tijd en planning een belangrijke rol spelen om een goede landing van hun kinderen in het hoger onderwijs mogelijk te maken. De *afhankelijke ouder* heeft minder weerwoord op de schooladviezen. Uit de interviews is gebleken dat de *onzekere ouder* zich vaak benadeeld voelt bij de beslissingen van het onderwijs. Dit verschil in habitus tussen de *autonome ouder* en de *onzekere ouder* en de gevolgen voor de schoolloopbanen van kinderen, wordt versterkt door een schoolsysteem dat op jonge leeftijd selecteert naar niveau en richting (Werfhorst, Elffers & Karsten, 2015). In Nederland is dat op twaalfjarige leeftijd, terwijl dit in bij voorbeeld de Scandinavische landen pas op veertien- of vijftienjarige leeftijd gebeurt.

De verschillen tussen de *afhankelijke ouder*, de *onzekere ouder* en de *autonome ouder*, hangt samen met het opgebouwde cultureel, financieel en sociaal kapitaal. Volgens Kloosterman en De Graaf (2009) is de kans verhouding voor afstroom ten opzichte van zitten

blijven tweeënveertig procent kleiner voor havoleerlingen en tweeënvijftig procent kleiner voor vwo-leerlingen met hoogopgeleide ouders dan voor leerlingen met laagopgeleide ouders. Hoogopgeleide ouders zijn meer gericht op de cognitieve ontwikkeling, de taalontwikkeling en op de sociale en studievaardigheden.

In ons onderzoek herkennen we gedeeltelijk de bevindingen van Kloosterman en De Graaf (2009). We zien prestatiegerichtheid van vooral de *autonome ouder* die alles uit de kast halen om het kind over te laten gaan. Het gaat hierbij allereerst om het zogenaamde schaduwonderwijs, waarbij ouders naast het reguliere onderwijs hun kinderen sturen naar trainingen, bijlessen en huiswerkbegeleidingsinstituten. Daarnaast spelen ook de eigen vriendenkring en kennissen van school een rol om de hoogst mogelijke prestatie te realiseren en de grote persoonlijke inzet van ouders bij de voorbereiding op de schoolkeuze na de basisschool.

Uit dit onderzoek blijkt echter dat de helft van de hoogopgeleide ouders kritisch staan ten opzichte van prestatiegerichtheid van het onderwijs en ruimte vragen voor een meer ontwikkelingsgerichte benadering van kinderen binnen het onderwijs. Zij stellen daartegenover de talent- en persoonlijke ontwikkeling van het kind voorop. Het realiseren van de potentie van het kind, de aandacht voor talentontwikkeling behoort duidelijk bij de middenklasse. Ball (2003, 163) noemt het een ‘middenklasse ontologie’ waarin vanuit een incompleetheid gestreefd wordt naar maximale realisering van het zelf in de toekomst. De *afhankelijke ouder* is meer gericht op het welbevinden van het kind en de *onzekere ouder* vecht voor een zo hoog mogelijke plek in het onderwijs, zonder altijd de mogelijkheden of beperkingen van het kind of het schoolsysteem volledig te overzien.

Uit de interviews blijkt een duidelijk verschil in sociaal kapitaal. Dit kapitaal wordt ingezet voor aanbevelingen of adviezen bij een schoolkeuze voor het hoger middelbaar onderwijs of voorbereidend wetenschappelijk onderwijs. Daar waar de *autonome ouder* naast de adviezen van scholen veelal bij kennissen of vrienden (vriendinnen!) gesprekken voeren over dit onderwerp is de *afhankelijke ouder* eerder afhankelijk van de adviezen van de scholen en heeft zij geen relaties met hoger opgeleiden die hun daarin kunnen ondersteunen.

Verschillen in betekenissen en handelingsstrategieën kunnen samengevat worden in korte en middellange termijn gevolgen (welbevinden) bij *afhankelijke ouder* met een lager ambitieniveau en bij *autonome ouder* wordt meer naar lange termijn gevolgen gekeken en zij hebben een hoger ambitieniveau. Daarnaast zijn duidelijke verschillen in handelingsstrategieën aangetoond in de samenwerking met school en mate van onzekerheid tussen de *afhankelijke ouder*, de *onzekere ouder* en de *autonome ouder*. Daarnaast zien we

een duidelijk verschil in sociaal, cultureel en financieel kapitaal tussen de *autonome*, de *onzekere* en de *afhankelijke ouder* en waarbij de laatsten meer afhankelijk zijn van de instituties.

5.2 Beantwoording probleemstelling

Wat kan er nu geantwoord worden op de probleemstelling van dit onderzoek: *is er sprake van toenemende onzekerheid bij de middenklasse?* In deze scriptie is door middel van kwalitatief onderzoek onderzocht of en in hoeverre hoogopgeleide ouders toenemende onzekerheid ervaren wanneer hun kinderen afstromen, welke betekenis zij daaraan geven en in welke mate en welke handelingsstrategieën zij daarbij hanteren. Het onderzoek toont aan dat er sprake is van toenemende onzekerheid en dat deze toenemende onzekerheid te maken heeft met dreigende neerwaartse sociale mobiliteit bij een meritocratisch onderwijssysteem. Het is niet meer vanzelfsprekend dat kinderen van hoogopgeleide ouders eenzelfde onderwijspositie zullen verwerven. De weg naar het behalen van een hoge opleiding en een goede baan is geplaveid met valkuilen, risico's en uitdagingen.

Uit dit onderzoek blijkt dat middelbaar en hoogopgeleide ouders een grote ambitie hebben en een zware verantwoordelijkheid voelen om hun kinderen zo hoog mogelijk op de onderwijsladder te krijgen. Het onderzoek laat zien dat ouders uit de middenklasse op velerlei manieren de afgelopen decennia steeds meer zijn gaan investeren in de schoolloopbaan van hun kind en op deze wijze proberen onzekerheid te reduceren. In deze vorm van risicomanagement komen onzekerheid en planning bij elkaar.

In het onderzoek komt ook naar voren dat de *onzekere ouder*, die middelbaar opgeleid is, meer in 'gevecht' is met het onderwijs en daardoor een moeizame samenwerkingsrelatie lijkt te kunnen opbouwen met het onderwijs. De achtergrond hiervan is om het kind zo hoog mogelijke opleiding te krijgen of houden. Daarnaast is de *onzekere ouder* het meest onzeker over deze tijd en noemt hierbij vooral de werkgelegenheid en andere (sociale) zekerheden. Als groep ervaart zij meer onzekerheid dan vroeger en onderscheidt zij zich hiermee van de *afhankelijke ouder* en de *autonome ouder*.

Economisch perspectief, prestige, persoonlijke ontwikkeling, geslaagd zijn in het leven komen bij afstroom onder druk te staan. Ondanks alle materiële en persoonlijke investeringen ontstaat vermindering van keuzes hetgeen een gevoel van falend ouderschap en toenemende onzekerheid tot gevolg heeft. De angst voor dreigende neerwaartse sociale mobiliteit wordt mede gevoed door 'de hyperverantwoordelijkheid' zoals Ball (2003, 157) het noemt. In het onderzoek worden zorgen maar ook schuldgevoelens benoemd als het niveau

van het kind te hoog gegrepen lijkt. Volgens Ball (2003) past dit bij het middenklasse model van goed ouderschap. In dit 'model' wordt uitgegaan van een grote morele verantwoordelijkheid met een sterke focus op educatie, ontwikkeling en toekomst. Deze druk op de middenklasse zal verder toenemen door polarisatie op de arbeidsmarkt van hoog- en laaggeschoolden, flexibilisering van de arbeidsmarkt, de meritocratische beweging waar de samenleving zich in bevindt en tegelijkertijd de toenemende concurrentie voor hogeschoolden.

De onderzochte groep maakt een feitelijke 'daling' mee op de stratificatieladder die voor een aantal ouders niet eenvoudig is te accepteren. Zoals in de theoretische verkenning beschreven is kan in veel gevallen van afstroom sprake zijn van overadvisering. Overadvisering kan een gevolg zijn van (te) hoge ambities van de hoogopgeleide ouders en de druk die gelegd wordt op school om een hoger advies te geven en op het kind om hoger in te stromen (het secundaire stratificatie effect). Uit de interviews komt dit element naar voren en de schoolcontactpersonen benoemen deze druk van de *autonome ouder* en de *onzekere ouder*.

Bij de reproductiethese van Bourdieu (De Jong, 2011) gaat het om de mogelijkheden van de middenklasse van inzet en gebruik van het economisch, sociaal en cultureel kapitaal om kinderen een betere startpositie te geven in het onderwijs. Uit de interviews en literatuuronderzoek is gebleken dat materiële investeringen van de middenklasse voor het schaduwonderwijs, zoals bijlessen en huiswerkbegeleiding, fors toenemen. Deze financiële middelen zijn niet of minder voor handen bij laagopgeleide ouders. Er zijn ook andere elementen in het onderzoek die de reproductiethese bevestigen zoals prestige, prestatiegerichtheid en onderscheidend willen zijn. Dit laatste heeft vooral te maken met het besef dat bijzondere prestaties in het onderwijs of een curriculum vitae met iets extra's, onderscheidend moeten zijn om te kunnen excelleren en te kunnen ondernemen en om de concurrentie aan te kunnen gaan om aan de top te kunnen komen. Ook speciale scholen zoals tweetalig onderwijs of technasium spelen hierop in en volgens de inspectie zal zich dit meer gaan ontwikkelen. Bourdieu heeft het in dit kader over distantie door distinctie: omstandigheden creëren waarin sociale ongelijkheid in stand wordt gehouden door onderscheid te maken.

De handelingsstrategie of mentale structuur bij de *afhankelijke ouder* die zich snel neerlegt bij de van het kind is opvallend. De *afhankelijke ouder* geeft de afstroom een positieve betekenis (welbevinden van de leerling) terwijl tegelijkertijd de betekenis van het hoger onderwijs het economisch perspectief is en de *afhankelijk ouder* zich schikt met een verwijzing naar deze tijd met enorm veel kansen. Kortom de afstroom wordt vooral gezien als

de eigen verantwoordelijkheid. Bourdieu noemt dit ‘verborgen repressie’ bij mensen met een beperkt cultureel kapitaal (De Jong, 2011, p. 369).

De reproductiethese is echter te algemeen en verklaart maar zeer gedeeltelijk de uitkomsten van dit onderzoek. Zo kan de snelle toename van havo en vwo examinandi niet met deze these verklaard worden. Daarnaast is ook geen sprake van een homogene groep die vanuit dezelfde betekenissen en handelingsstrategieën opereert. Ondanks de voordelen van vooral het culturele kapitaal van de middenklasse is het geen garantie voor een schoolloopbaan die eindigt met een hbo- of masterdiploma. In het eerder genoemde kwantitatieve onderzoek van Thijssen en Wolbers (2014) over neerwaartse sociale mobiliteit wordt geconcludeerd dat de reproductiethese nauwelijks onderbouwing vindt en wordt de nadruk bij stijging of sociale daling gelegd op prestaties en cognitieve mogelijkheden. Zij gaan er vanuit dat de meritocratische samenleving met een veel toegankelijker onderwijssysteem veel kansen heeft opgeleverd voor sociale mobiliteit. In het onderzoek is helaas geen meting gedaan naar economische hulpbronnen (Thijssen & Wolbers, 2014, 7), hetgeen een onvolledig beeld geeft over achtergronden van sociale daling en stijging.

De meritocratische benadering lijkt bij afstroom in het havo en vwo, bevestigd te worden. Bij onvoldoende prestaties en resultaten op een bepaald niveau dalen de posities. Toch zien we ook in de interviews dat afkomst een rol blijft spelen en kan niet gesproken worden over gelijke startkansen. De sociale achtergrond van kinderen die afstromen is mede bepalend voor de keuzes die gemaakt worden en we zien bij laagopgeleide ouders eerder de acceptatie van afstroom dan bij hoogopgeleide ouders die of eerder kiezen voor blijven zitten dan voor afstromen of een reservoir aan andere hulpbronnen aanboren om dit mogelijk te voorkomen. De spanning blijft tussen de productie van gelijkheid (meritocratie) of de reproductie van ongelijkheid (Bros, 2001).

Uit de interviews komen ook de twee uiteenlopende elementen van onzekerheid die Baumann (2011) noemt duidelijk naar voren namelijk het grenzeloze vrijheidsgevoel met al haar kansen en uitdagingen en de onrust en belasting voor de mens om iedere keer weer keuzes te moeten maken. Ouders ervaren en zien de grote hoeveelheid mogelijkheden die er zijn om een goede schoolloopbaan te realiseren. Dit geeft een sterk gevoel van vrijheid, verantwoordelijkheid en optimisme. Tegelijkertijd wordt vrijheid niet altijd als een weldaad ervaren maar eerder als een opgave om de juiste keuze te maken. Veel ouders spreken vanuit de ervaring van vroeger waarin de keuze voor voortgezet middelbaar onderwijs vaak via de zuilen verliep. Nu zuilen minder aanwezig zijn en een verdere individualisering de samenleving fragmenteert en de opdracht aan de mens om zijn leven in te richten individueler

wordt, wordt veel van de mens, de ouders gevraagd en moeten zij veel energie steken om deze opdracht op een goede manier te volbrengen. Ook als een keuze gemaakt is kan een gevoel van onzekerheid over de juiste keuze blijven en een ‘terreur van ongeschiktheid’ (Baumann, 2011) tot gevolg hebben.

In de interviews zien we als reactie op de toenemende onzekerheid bij de middenklasse het risicomanagement ontstaan, waarbij voorzichtigheid door middel van planning en control een belangrijke rol speelt. Volgens Ball (2003) behoort deze voorzichtigheid tot de kern van de middenklasse habitus die terug te zien zijn in haar waarnemingen en diverse acties. Juist door voorzichtigheid en met behulp van alle hulpbronnen is het mogelijk om toekomst te realiseren. De voorzichtigheid die de middenklasse betracht in haar risicomanagement en het inzetten van haar ‘kapitaal’ wordt bedreigd door een overheid die de verantwoordelijkheid bij ouders neerlegt. De ouders worden uitgedaagd rationele keuzes te maken in het belang van het kind en voor zichzelf en moet voor zichzelf uitzoeken of zij meer partner of klant is in dit proces.

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat onzekerheid bij de *onzekere ouder* en bij de *autonome ouder* in toenemende mate wordt ervaren en benoemd. Deze onzekerheid heeft te maken met dreigende neerwaartse mobiliteit die ondanks gunstige ‘kapitaalsvoorwaarden’ door afstroom dichterbij is gekomen. Ook heeft het onderzoek laten zien dat niet voor iedereen hetzelfde kapitaal aanwezig, waardoor een ongelijke start op het onderwijsspeelveld aangetoond is, waardoor reproductie van ongelijkheid aan de orde is. De toename van risicomanagement van de middenklasse om de onzekerheid in te dammen toont aan dat de middenklasse steeds meer risico’s ziet en ervaart. Goed ouderschap wordt direct gekoppeld aan een succesvolle schoolcarrière van het kind. We zien ouders stoeien met de keuzevrijheid, opvoedingsverantwoordelijkheid en het risico van falen of de ‘terreur van ongeschiktheid’ (Baumann, 2011).

5.3 Discussie en aanbevelingen

- Kwalitatief onderzoek naar de toenemende onzekere middenklasse zou op meerdere terreinen moeten plaatsvinden. Werkgelegenheid, relaties, sociale mobiliteit maar ook wonen vragen om verder onderzoek naar de onzekere middenklasse.
- Het onderzoek naar toenemende onzekerheid bij de middenklasse is een beperkt onderzoek bij negentien ouders, een viertal schoolcontactpersonen en een medewerker van de landelijke inspectie onderwijs. Conclusies en gesignaleerde verbanden moeten

met enige voorzichtigheid benaderd worden. Verdere onderbouwing en verdieping vraagt meer onderzoek.

- De discussie over de definitie van de middenklasse zal niet snel ophouden omdat deze zo politiek gevoelig is. Toch zal een heldere definitie helpen om spraakverwarring over het onderwerp te komen. Kan de middenklasse niet verdeeld worden in de lagere en hogere middenklasse? Met afspraken over de criteria inkomen, opleiding, werk of macht of een combinatie daarvan zal een duidelijker beeld en beleid kunnen ontstaan.
- De Maagdenhuis bezetting en van andere universiteiten, het pleidooi van de politiek leider van Groen Links, Jesse Klaver, in zijn boek over ‘economisme’ om weer de ontwikkeling van het kind in het onderwijs centraal te laten zijn, onderstrepen wat *kritische autonome* ouders in het onderzoek naar voren brengen. Dit moet een politieke vertaling krijgen. Het zou de middenklasse, die deze discussie leidt, sieren als zij daarbij nadenkt welke sociaal, cultureel en financieel kapitaal nodig is voor de lagere klasse om ook de sprong naar voren te kunnen maken.
- De veronderstelling dat we steeds meer leven in een meritocratische samenleving waarin mensen een plaats krijgen in de samenleving op basis van prestaties en vaardigheden en waar veel keuzevrijheid is en eerlijke standaarden, wordt steeds meer ondergraven omdat het speelveld steeds ongelijker wordt. Dit thema verdient meer onderzoek en politieke aandacht.
- De typologie geeft aanleiding om gerichtere interventies te ontwikkelen vanuit het onderwijs naar ouders. Gestart kan worden om voor iedere leerling zonder financiële belemmeringen professionele huiswerkbegeleiding aan te bieden.

Literatuur:

- Asscher, L., (2015). *Naar een nieuw sociaal contract: over de waarde van de middenklasse*. Willem Drees lezing 2015. Verkregen op 17 oktober, 2015, van <http://www.willemdrees.nl/>
- Ball, S.J., (2003) *Class strategies and the educational market; the risks of social reproduction*. Londen: Routledge Falmer.
- Baarda, B., Hulst, M. van der & Goede, M. de (2012). *Basisboek Interviewen. Handleiding voor het voorbereiden en afnemen van interviews*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers bv..
- Bauman, Z. (2011). *Vloeibare tijden, Leven in een eeuw van onzekerheid*. Zoetermeer, Klement.
- Beck, U., (1997). *De wereld als risicomaatschappij*, essays over de ecologische crisis en de politiek van de voortuitgang. Amsterdam: Van Genneep.
- Beer, P., de (2007). Het profijt van de middenklasse. *Socialisme & Democratie*, jrg.64, nr.3, 2007, pp. 26-34.
- Beer, P., de (2008). *Middenklasse onder druk?* In: De kwetsbare middenklasse, debattenreeks Hollands Spoor, Den Haag: WRR/Strategieeraad Rijksbreed, 2008, pp. 15-42.
- Bockhove, M. van, Rusinovic, K. & Engbersen, G. (2009). *De stad en de staat van de burger. Het stadsburgerschap van de allochtone middenklasse*. Den Haag: NICIS Institute.
- Bros, L., (2001). *Reproductie of emancipatie? Loopbanen van de Enschedese schoolgeneratie 1964*. Leuven-Apeldoorn, Uitgeverij Garant.
- CBS, (2015). *Eén op de zes zzpers wil meer uren werken*. Verkregen op 17 september 2015, van <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/-archieef/2015/een-op-de-zes-zzpers-wil-meer-uren-werken.html>
- CBS, (2012). *Toelichting op revisie onderwijsuitgaven 2012*. Verkregen op 12 november 2014, van <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/4CF97445-0199-4EC6-B6CE-075860E2E4C8/0/2012ToelichtingoprevisieOnderwijsuitgave2012art.pdf>
- CPB, (2012). *Loonongelijkheid in Nederland stijgt; banen in het midden onder druk*. Den Haag: CPB Policy Brief 2012/06.
- CPB, (2014). *Investerings in persoonlijke ontwikkeling verbeteren sociaal-economische uitkomsten*. Den Haag: CPB Policy Brief 2014/08.
- CPB, (2015). *Baanpolarisatie in Nederland*. Middensegment onder druk; nieuwe kansen door technologie. Den Haag: CPB Policy Brief 2015/13.

- Elchardus, M. (2008). Politiek van betekenis kan het onbehagen keren. *Socialisme & Democratie*, 10, pp. 12-22.
- Elchardus, M. & Siongers, I. (2002). Cultuurpraktijk van de ouders en de schoolloopbaan van de kinderen. In M. Elchardus & Glorieux (red.), *De symbolische samenleving* (p. 241-262). Tielt, België: Lannoo.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class, and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Geldof, D. (2011). *Onzekerheid*. Leuven, België: Acco.
- Heuvel, J.H.J., van den (2009). *Hoe schrijf ik een scriptie of these?* Den Haag: Boom Lemma.
- Inspectie Onderwijs, (2014). *De staat van het onderwijs: onderwijsverslag 2012-2013*. Webversie.
- Inspectie Onderwijs, (2015). *De staat van het onderwijs: onderwijsverslag 2013-2014*. Webversie.
- Jong, M., de (2011). *Grootmeesters van de sociologie*. Den Haag: Boom Lemma.
- Klaver, J. (2015). *De mythe van het economisme. Pleidooi voor nieuw idealisme*. Amsterdam, De Bezige Bij.
- Kloosterman, R., & Graaf, P.M. de (2009). *Zittenblijven of afstromen? De relatie tussen sociaal milieu en keuzes in het voortgezet onderwijs voor drie cohorten leerlingen*. Mens en Maatschappij, 84, 1, pp. 5-28.
- Marx, K. (1867). *Het Kapitaal*. Amsterdam, Van Gennep.
- Oomen, A. (2010). *Ouders en de loopbaan van hun kind*. Utrecht: ©APS
- Piketty T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Cambridge, Massachusetts, Londen, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- RMO, 2011. *Nieuwe ronde, nieuwe kansen: Sociale stijging en daling in perspectief*. Den Haag: Texcetera.
- RMO, 2010. *Je voelt het gewoon, een onderzoek naar schoolkeuze en segregatie in Amsterdam-Noord*. Den Haag: Texcetera.
- Rothman, J. (1995). Approaches to Community Intervention. In Rothman, J., Erlich, J. L. & Tropman, J. E. (Eds.). *Strategies of Community Intervention, Fifth Edition*. Itasca, IL: F. E. Peacock Publishers, Inc., pp. 26-63.
- Steijn, B., Snel, E. & Laan, L., van der (2000), 'Een postindustriële klassenstructuur? Het klassenschema van Esping-Andersen toegepast op Nederland', Amsterdam en Rotterdam. *Sociologische Gids*, vol. 58, no. 2, pp. 77-94.
- Thijssen, L.D.J. & Wolbers, M.H.J. (2014). *Intergenerationele daling in Nederland*.

Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, vol. 30, iss. 3, pp. 260-280.

Timmermans, A., Kuyper, H. & Werf, G., van der (2013). *Schooladviezen en Onderwijsloopbanen: voorkomen, risicofactoren en gevolgen van onder- en Overadvisering*. GION, Gronings Instituut voor Onderzoek van het Onderwijs.

Veldboer, L., Engbersen, R., Duyvendak, J. & Uytterlinde, M. (2008). *Helpt de middenklasse? Op zoek naar het middenklasse-effect in gemengde wijken*. Den Haag: NICIS Instituut.

Werfhorst, H., van de, Elffers, L. & Karsten, S. (2015). *Onderwijsstelsels vergeleken: leren werken en burgerschap*. Meppel: Ten Brink.

Cartoon voorblad: De Groene Amsterdammer, 25 april 2012

Bijlage: I Datamatrix ouders met kinderen afgestroomd in bovenbouw havo en vwo

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Inter-view	Opleiding	Netto maand gezinsinkomen	Culturele achtergrond	Weg schoolkeuze	Betekenis afstroom	Betekenis hoger onderwijs	Initiatief afstroom	Waardering samenwerking school	Meer, minder of geen verschil onzekerheid	betekenis onzekerheid	Mate van onzekerheid
1	vmbo	< € 2000	Nederlands	advies school	voorrang welbevinden	economisch perspectief	initiatief school	goed	minder	tegenwoordig veel meer keuze	-6*
2	mbo1	< € 2000	Surinaams	advies school	voorrang welbevinden	economisch perspectief	initiatief school	goed	minder	geen zorgen, meer kansen	1
3	mulo	€ 3000 – € 4000	Surinaams	ouders	akkoord maar nu hard werken, mag niet minder worden, kritiek op onderwijssysteem	economisch perspectief	initiatief school	goed	meer	werk is moeilijk; met andere taal (b.v. Chinees) grote kans werk	6
4	havo	€ 3000 – € 4000	Nederlands	ouders	minder keuze, het probleem is dat je met mavo ook niks hebt, kritiek schoolklimaat	veel kansen	initiatief school	slecht	meer	vroeger gelijk een baan. Je moet nu hoog inzetten	6
5	vwo	€ 3000 – € 4000	Nederlands	ouders	akkoord maar met hbo ook tevreden	persoonlijke ontwikkeling	initiatief school	matig	meer	onzekerheid werk	8
6	vwo	€ 2000 – € 3000	Nederlands	ouders	voorrang welbevinden, persoonlijke ontwikkeling, kritiek op onderwijssysteem	persoonlijke ontwikkeling	initiatief school	matig	meer	nu minder kansen wel nieuwsgierig naar toekomst	5
7	mbo	€ 2000 – € 3000	Nederlands	ouders	meer kans met mbo dan hbo; les voor kind, kritiek schoolklimaat	minder kansen	initiatief school	slecht	meer	minder banen	6
8	mbo	€ 3000 – € 4000	Nederlands	ouders	voorrang welbevinden, vele wegen om doel te bereiken	relatieve betekenis	initiatief school	goed	meer	het wordt moeilijker minder werk, minder vastigheid	6
9	mbo	€ 2000 – € 3000	Nederlands-Indonesisch	ouders	voorrang welbevinden; vertwijfeld ouderschap	economisch perspectief	initiatief school	voldoende	meer	onzekerheid werk	6
10	hbo	> € 4000	Nederlands	combinatie school/ouders	voorrang welbevinden, ze kiest voor leuke dingen i.p.v. scores	persoonlijke ontwikkeling	initiatief school	uitstekend	minder	onzekerheid wordt aangepaard, uitgaan van talent, grotere wereld	3
11	hbo	€ 3000 – € 4000	Nederlands	ouders	sluit aan bij mijn kind	persoonlijke ontwikkeling	initiatief ouders	goed	meer	minder zekerheid, maar met hbo heb je kans ligt het aan je zelf	6
12	hbo	€ 2000 – € 3000	Nederlands	ouders	kansen blijven hetzelfde	geen bijzondere betekenis	initiatief school	goed	meer	minder kans werk, bewust keuze maken	2
13	hbo	€ 3000 – € 4000	Nederlands	ouders	mijn zoon heeft een jaar extra nodig, kritiek op onderwijssysteem	relatieve betekenis	initiatief ouder: geen afstroom maar blijven zitten	ruim voldoende	geen verschil	er is altijd veel on-zekerheid geweest en dat willen we gewoon niet	0
14	hbo	< € 2000	Marokkaans	ouders en kennissen	vertwijfeld ouderschap, les voor kind, nieuwe school zoeken, kritiek op onderwijssysteem	economisch perspectief	initiatief school	goed	minder	meer kansen dan vroeger	-6*
15	wo	€ 3000 – € 4000	Nederlands	ouders en kennissen	vertwijfeld ouderschap, kritiek op onderwijssysteem	economisch perspectief prestige, bijdrage maatschappij, persoonlijke ontwikkeling	initiatief ouders	goed	meer	moeten, excelleren, onderscheiden om een kans te maken	5
16	wo	> € 4000	Nederlands	ouders en kennissen	vertwijfeld ouderschap, welbevinden kind, kritiek op onderwijssysteem	persoonlijke ontwikkeling	initiatief school	onvoldoende	geen verschil	het is lastiger maar heb een wil, een drive. Het gaat om de mens!	0
17	wo	> € 4000	Nederlands	school/ouders kennissen	voorrang welbevinden	persoonlijke ontwikkeling	initiatief kind	goed	meer	nu veel meer keuze, maakt onzeker, tijdelijke contracten	5
18	wo	> € 4000	Nederlands	ouders en kennissen	minder keuze, ook al wil hij naar hbo met havo	veel kansen, verbreden kennis	initiatief ouders	goed	meer	minder waarde diploma, werk, afbraak sociale voorziening	7
19	wo	> € 4000	Nederlands	ouders en kennissen	welbevinden kind, vertwijfeld ouderschap, dezelfde kansen	economisch perspectief, status, geslaagd zijn	initiatief ouders	goed	meer	hier moeten we het mee doen, straks alleen maar hoog- en laaggeschoold	3-4

12= mate van onzekerheid door verschil in onzekerheid toen ouders van school gingen en huidige tijd op een schaal van 0-10 waarbij 0 geen verschil en 10 heel veel onzekerheid.

*Twee respondenten zien uitdrukkelijk niet de onzekerheid maar de kansen in deze tijd en waarderen dat met een -6. Afhankelijke ouder; onzekere ouder; de autonome ouder; de kritisch autonome ouder.

Bijlage 2

Vragenlijst ouders afstroom voortgezet onderwijs

Introductietekst

Goedendag! Ik ben student sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en ik doe een onderzoek naar wat ouders ervaren als hun kind in het voortgezet onderwijs afstroomt en welke betekenis zij daar aan geven. Het interview bestaat uit vier delen, namelijk drie rondes met open vragen over de schoolkeuze na de basisschool, het moment van afstroom en de toekomstverwachtingen, eindigend met een aantal concrete praktische vragen.

Ik wil hierbij vermelden dat deze gegevens anoniem zullen worden verwerkt. Het gesprek zal worden opgenomen en samen met de andere (19) interviews worden geanalyseerd. Aan het eind van het interview wil ik u nog een kleinigheid overhandigen. Heeft u over het interview vooraf nog vragen?

Open vragen

De eerste ronde vragen gaan over keuze voor het schooltype na de basisschool. Bij de tweede ronde vragen staan we stil bij het afstromen naar een ander onderwijstype en in de derde ronde gaan de vragen over de toekomstverwachtingen.

In deze eerste ronde dus vragen over de keuze voor het schooltype na de basisschool en uw verwachtingen en uw rol bij de totstandkoming van die keuze.

- *Naar welk schooltype is uw kind na de basisschool gegaan?*
- *Hoe is de keuze voor deze school tot stand gekomen en wat uw rol hierin is geweest(schooladvies conform citoscore, heeft u hierover discussie gehad met de basisschool, was u het er mee eens heeft u extra dingen gedaan bv. citoscore trainingen of huiswerkbegeleiding, gesprekken met uw kind)?*
- *Welke verwachtingen ten aanzien van de schoolloopbaan en misschien beroepsperspectief had u bij deze keuze?*
- *Welke betekenis had de keuze voor deze opleiding voor u?*

Uw kind is nu afgestroomd naar een lager niveau binnen het voortgezet onderwijs en daar wil ik u een aantal vragen over stellen.

- *Heeft u het zien aankomen?*
- *Heeft u mogelijkheden gezien om hier iets aan te doen? En zo ja welke?*
- *Welke afwegingen heeft u samen met u dochter/zoon gemaakt om wel of niet te blijven zitten of af te stromen?*

- *Wat betekent de afstroming van uw kind voor u?*
- *Wat is de rol van de school in deze geweest?*
- *Bent u hier tevreden over?*
- *Heeft u misschien tips voor de school?*

Graag wil ik met u even stilstaan bij uw toekomstverwachtingen ten aanzien van zoon/dochter

- *Hoe ziet u de toekomst van uw dochter/zoon? Maakt u zich zorgen?*
- *Ziet u verschil tussen zekerheden voor de toekomst van uw kind t en uw eigen schoolloopbaan en toekomst verwachtingen toen u op het voortgezet onderwijs zat?*
- *Als u het verschil in cijfers mag uitdrukken op een schaal van 0, is geen verschil in onzekerheid, en 10, heel veel verschil in onzekerheid. Welk cijfer zou u dan geven over het verschil in toekomstzekerheid?*
- *Wat betekent dat voor u?*

Tot slot wil ik wat gegevens van u opschrijven?

1. Ik schrijf even uw geslacht op:

- man
- vrouw

2. Wat is uw leeftijd?

-

3. Wat is uw nationaliteit?

-

4. Wat is uw beroep? En uw partner?

-

5. Wat is uw hoogst genoten opleiding? En uw partner?

- Basisschool
- Vmbo

- Havo
- Vwo
- Mbo
- Hbo
- Wo

6. Wat is uw gezinssamenstelling?

.....

7. Wat is ongeveer het totale netto inkomen per maand van uw huishouden?

Inkomenscategorieën	Kruis categorie aan
750 - 2000 euro	
2000 - 3000 euro	
3000 - 4000 euro	
➤ 4000 euro	
Weet niet / geen antwoord	

Afronding interview

Wij zijn aan het eind van het interview gekomen. Wilt u nog iets toevoegen aan wat u tot nu toe gezegd hebt over dit onderwerp of het interview?

Ik wil u hartelijk danken voor uw medewerking aan dit interview en ik wil u hierbij tot slot een kleinigheid overhandigen.

Introductietekst

Goedendag! Ik ben student sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en ik doe een onderzoek naar wat ouders en leerlingen ervaren als hun kind in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs afstroomt en welke betekenis zij daar aan geven. Ook interview ik contactpersonen van verschillende scholen.

Ik wil hierbij toestemming vragen om in het onderzoek te vermelden dat uw school, naast andere scholen haar medewerking heeft verleend. Bent u hiermee akkoord?

In de scriptie zullen niet namen en functies van de verschillende contactpersonen kunnen worden herleid of vermeld. Het gesprek zal worden opgenomen en samen met de andere interviews worden geanalyseerd. Heeft u over het interview vooraf nog vragen?

1. Wilt u zichzelf voorstellen met daarbij uw functie?
2. Heeft u te maken met afstroom van leerlingen? Zo ja, waarnaar stromen zij af?
3. Wat zijn volgens u de belangrijkste oorzaken van afstroom in de bovenbouw?
4. Is hier specifiek beleid voor?
5. Staat dit in de schoolgids en is dit voor ouders helder?
6. Zijn er specifieke maatregelen of procedures om het te voorkomen?
7. Naast de cijfers zijn er ook nog andere factoren die de beslissing van afstroom kunnen beïnvloeden?
8. Uit onderzoek (*Zittenblijven of afstromen?: Rianne Kloosterman en Paul M. de Graaf*) komt naar voren dat ouders uit de midden- en hogere klasse eerder kiezen voor blijven zitten in plaats van afstromen dan ouders uit lagere klasse. Herkent u dit?
9. In hoeverre hebben ouders invloed op de beslissing van afstroom of blijven zitten?
10. Ziet u dat ouders veel investeren om hun kind op het vwo te houden? Zo ja wat voor soort investeringen zijn dat?
11. Is het extra trainen van de citoscore (wat nu natuurlijk minder zin zal hebben) een extra risicofactor voor afstromen?
12. Is er sprake van weerstand als de beslissing van afstroom is genomen?
13. Kunt u zich alternatieven voorstellen voor deze beslissing en zo ja welke?
14. Graag wil ik uw mening horen over de volgende stelling door eerst de stelling te beantwoorden met helemaal mee eens, gedeeltelijk mee eens, geen mening, bijna helemaal niet mee eens, niet mee eens, en daarna uw toelichting. De stelling luidt: “kinderen met gedragsproblemen moeten niet afstromen, daar los je het gedragsprobleem niet mee op. De leerling moet op de school met deskundige hulp kunnen blijven.”
15. Hebben kinderen door afstroom een minder gunstig toekomstperspectief?
16. Hoe kijkt u naar de toekomstperspectieven van leerlingen met een hbo of universitaire toekomst?
17. Ziet u een verschuiving qua zekerheid? En hoe zou u die waarderen op een schaal van nul tot tien, waarbij nul staat geen verschuiving in zekerheden en tien voor heel veel verschuiving in zekerheden voor de toekomst.

18. Zijn er voor u als school naast de kwalitatieve beoordeling over aantallen afstroom en zittenblijvers ook financiële prikkels?
19. Is uw school een brede scholengemeenschap of een categorale school?
20. De inspectie constateert dat afstroom binnen brede scholengemeenschappen meer voorkomt dan in categorale scholen? Herkent u dat? En wat vindt u er van?

We zijn aan het eind van het interview gekomen, wilt u nog iets over dit onderwerp kwijt?

Ik wil u hartelijk danken voor dit interview.

Goedendag! Ik ben student sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en ik doe een onderzoek naar wat ouders en leerlingen ervaren als hun kind in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs afstroomt en welke betekenis zij daar aan geven. Ook interview ik contactpersonen van verschillende scholen. Ik wil hierbij toestemming vragen om in het onderzoek te mogen vermelden dat uw inspectie haar medewerking aan het onderzoek heeft verleend. Bent u hiermee akkoord?

1. Wilt u zich voorstellen?
2. Wat zijn volgens de inspectie de belangrijkste verklaringen voor afstroom van leerlingen in de bovenbouw vwo enhavo?
3. Wat is volgens de inspectie de verklaring van de stijgende tendens van afstroom (behalve het laatste schooljaar 2012-2013)? Zet de stabilisering of misschien dalen zich in 2013-2014 door (inspectierapport van april 2015)?
4. Hoe verhouden deze verklaringen zich tot eventueel voorgesteld beleid?
5. Ziet de inspectie mogelijkheden om afstroom te verminderen en wat zouden daarin de speerpunten zijn?
6. Heeft u een verklaring waarom de gemiddeld de afstroom in de regio van het Samenwerkingsverband KoersVO (Rotterdam) hoger ligt dan het landelijk gemiddelde (zie ook bijlage)?

Kunt u de volgende tekst uit het inspectierapport (2012-2013) toelichten:

Samenhang op schoolniveau □ *Op schoolniveau is er samenhang tussen afstroom, zittenblijven, uitstroom naar een andere onderwijssoort en het centraal examen. Scholen met hoge examencijferstellen procentueel minder zittenblijvers, afstromers of uitstromers naar een andere schoolsoort. Er zijn geen aanwijzingen dat scholen op grote schaal naar selectieve middelen grijpen om de examenprestaties van hun leerlingen te verhogen.*

7. De Onderwijsraad stelt dat vanwege een toenemende selectie de kansen van leerlingen onder druk komen te staan. Mede naar aanleiding van deze constatering zijn in de tweede kamer vragen gesteld (Commissie Onderwijs) naar dit risico. Twee vragen:
 - Ziet u ook deze ontwikkeling en zou dat mede een oorzaak kunnen zijn van de toename van afstroom?
 - In de reactie op deze tweede kamervragen is een onderzoek aangekondigd naar het verband tussen selectie en afstroom. Is dit onderzoek inmiddels afgerond en wat zijn hiervan de conclusies en eventuele aanbevelingen?(hieronder de tekst van de Onderwijsraad)

De Onderwijsraad constateert in zijn advies dat er signalen zijn dat havo- en vwo-scholen en ook vervolgopleidingen leerlingen steeds vaker selecteren. De raad geeft aan dat toenemende selectie - mede door strategisch gedrag van scholen en instellingen - de toegankelijkheid van het onderwijs onder druk kan zetten, en daarmee ook de kansen van leerlingen en studenten. Zo stelt de raad dat bepaalde mechanismen, zoals in het toezichts- en waarderingskader van de Inspectie van het Onderwijs, scholen ertoe brengen om in toenemende mate het risico op afstroom en daling van de schoolprestaties te reduceren, bijvoorbeeld door de instroom- en overgangseisen aan te scherpen of door extra toetsen af te nemen. De raad benadrukt dat het belang van de leerling bij overgangen centraal moet worden gesteld, en niet het rendement van scholen en instellingen. Vooral de beslissingen over selectie en plaatsing van leerlingen die vroeg in de schoolcarrière van leerlingen worden genomen, zijn volgens de raad van invloed op het verdere verloop van die schoolcarrière. Een (te) strenge selectie bij de overgang van po naar vo kan ertoe leiden dat laatbloeiers, leerlingen met taalachterstanden en leerlingen uit lagere sociaaleconomische milieus minder kansen krijgen in het vervolgonderwijs. Hun doorstroomkansen en de mogelijkheid tot stapelen van opleidingen kunnen hierdoor worden beperkt.

8. Uit onderzoek (*Zittenblijven of afstromen?: Rianne Kloosterman en Paul M. de Graaf*) komt naar voren dat ouders uit de midden- en hogere klasse eerder kiezen voor blijven zitten in plaats van afstromen dan ouders uit lagere klasse. Herkent u dit? Wat zou hierin uw advies zijn?
9. In hoeverre zijn er financiële prikkels om afstroom te bevorderen (in plaats van blijven zitten)?
10. Bent u van mening dat prestatiegerichte afspraken op leraar niveau en lerarenteams een belangrijk middel zijn om verbeteringen aan te brengen in prestaties van minder scorende scholen met een hoger percentage afstromers/zittenblijvers?

(uit het inspectierapport: Nog geen opbrengstgericht werken in de klas □ De evaluatie van behaalde leerlingresultaten heeft nog niet altijd het bedoelde effect. Niet altijd leidt deze evaluatie tot prestatieafspraken met individuele leraren, met lerarenteams of met vaksecties. Schoolleiders stellen algemene doelen, zoals alleen het slaagpercentage of de gemiddeld te behalen eindexamencijfers voor alle vakken verhogen. Slechts de helft van de scholen met een laag rendement in de onderbouw en/of bovenbouw heeft als doelstelling om iets aan het zittenblijven of de afstroom te doen. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat om tot de gewenste vorm van opbrengstgericht werken te komen, verdere professionalisering van de leraren noodzakelijk is (Visscher en Ehren, 2013).

11. Als we out of the box zouden denken welke mogelijkheden ziet u om meer aan het fenomeen afstroom te doen? Zijn ideeën/voorstellen als de zomerschool of het laatste advies van de VO-raad (tegelijkertijd afstuderen op verschillende niveaus b.v. havo en vwo niveau) belangwekkende gedachten?
12. Hoe kijkt u naar de rol van ouders en het sociaal kapitaal van ouders?

13. Is er een verschil in afstroom tussen denominaties? Bij voorbeeld christelijke scholen zouden een groter sociaal kapitaal (naast netwerk de gedeelde normen) kunnen hebben dan openbare scholen.
14. Ziet u in trainingen van citoscores (nu natuurlijk minder belangrijk geworden) een risico voor afstroom?
15. Hebben kinderen door afstroom een minder gunstig toekomstperspectief?
16. Hoe kijkt u naar de toekomstperspectieven van leerlingen met een hbo of universitaire toekomst, zijn deze de afgelopen jaren gunstiger of ongunstiger geworden?
17. Ziet u een verschuiving qua zekerheid? En hoe zou u die waarderen op een schaal van nul tot tien, waarbij nul staat geen verschuiving in zekerheden en tien voor heel veel verschuiving in zekerheden voor de toekomst?
18. Graag wil ik uw mening horen over de volgende stelling door eerst de stelling te beantwoorden met helemaal mee eens, gedeeltelijk mee eens, geen mening, bijna helemaal niet mee eens, niet mee eens, en daarna uw toelichting. De stelling luidt: “kinderen met gedragsproblemen moeten niet afstromen, daar los je het gedragsprobleem niet mee op. De leerling moet op de school met deskundige hulp kunnen blijven.”
19. Hoe kijkt u tegen de ontwikkeling en mogelijke samenhang tussen het passend onderwijs en de transitie van de jeugdhulp als het gaat om gedragsproblemen of opvoedingsproblemen van leerlingen? Ziet u kansen en zo ja welke?

We zijn aan het eind van het interview gekomen, wilt u nog iets over dit onderwerp kwijt?

Ik wil u hartelijk danken voor dit interview.

Bijlage: 5
Lijst respondenten ouders

Nr	interview nummer	ge-slacht	culturele achtergrond	beroep	opleiding	beroep partner	opleiding partner	inkomen*	school voor afstroom
1	50112	v	NL	catering	vmbo	-	-	1	Libanon
2	50078	v	Sur.	assistent-verkoper	mbo 1	-	-	1	Maarten Luther
3	50088/89	m	Sur.	ondernemer	mulo	reisagent	wo	3	Libanon
4	50091	v	NL	bank-medewerker	havo	bankmedewerker	-	3	IJssel-college
5	50085	m+v	NL	financieel medewerker	vwo	verkoper	vmbo	3	IJssel college
6	50095	v+m	NL/GB	theatermaker	vwo	theater-technicus	vwo	2	Wolfert Tweekalig
7	50082	v	NL	locatie-manager	mbo	werkloos	mbo	2	IJssel-college
8	50104	v	NL	bejaarden verzorger	mbo	ict medewerker	hbo	3	Libanon
9	50110	m	NL/Indo	boekhouder	mbo	Financieel medewerker	wo	2	Libanon
10	50115	m	NL	verpleegkundige	hbo	verpleegkundige	hbo	4	Libanon
11	50097	v	NL	verpleegkundige	hbo	administratief medewerker	mbo	3	Wolfert/Tweekalig
12	50083	v	NL	secretaresse	hbo	zelfstandige	mavo	2	IJssel-college
13	50102	v	NL	ondernemer	hbo	Sterilisatie-assistent	hbo	2	Libanon
14	50113/114	v	Mar.	econoom	hbo	-	-	1	Ibn-Ghaldoun
15	50105	v	NL	docent HBO	wo	tv-producent	vwo	3	Libanon
16	50100	v	NL	communicatie adviseur	wo	bureauhoofd milieudienst	-	4	Wolfert/Tweekalig
17	10106/108	m+v	NL	stralingsdeskundi-ge	wo	Docent	hbo	4	Libanon
18	50103	m+v	NL	hoofd risico-beheersing	wo	coördinator inburgering	hbo	4	Libanon
19	50090	v	NL	revalidatie-arts	wo	bouwkundige	vmbo	4	Libanon

*netto gezinsinkomen per maand: 1= <€ 2000, 2= € 2000 -€ 3000, 3= € 3000-€ 4000, 4= > € 4000.